
(מן השוליים אל ההיסטוריה של היישוב: מיגדר וארץ ישראליות 1890-1920)

Author(s): ביילי מלמן

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 47 (תשנ"ז), (סב, חוברת ג), pp. 243-278

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70042903>

Accessed: 01/12/2011 14:43

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

עיונים בהיסטוריה

מן השוליים אל ההיסטוריה של היישוב:
מיגדר וארץ ישראליות (1890–1920)*

מאת בילי מלמן

בשנים האחרונות גברה ההתעניינות במקומן של נשים בתולדות היישוב בארץ ישראל לאחר שנת 1881. חלקן בייצור, הן בעבודה בשכר והן בארגון העבודה הביתית; שיתופן במוסדות שונים של היישוב או הזרדתן ממוסדות אלה; התארגנותן במסגרת פילנטרופית או פמיניסטית; חינוך נשים, ולאחרונה, עיצוב דימויי האישה הארץ ישראלית – כל אלה מתועדים ונחשפים בשקידה.¹ חשיפה זו של ניסיון העבר הנשי, במיוחד בתקופה שלפני 1948, היא, בלא ספק, בבחינת גילוי 'ארץ לא נודעת'. כידוע, ניסיון זה אינו מיוצג בנרטיבים המרכזיים של תולדות

* תודתי לשולמית שחר ולשולמית וולקוב שקראו בעיון את הגרסה הסופית של מאמר זה. ג'ורג' ל' מוסה (Mosse) העיר הערות מועילות על גרסה אנגלית מוקדמת של הפסקאות העוסקות בהיסטוריוגרפיה הציונית ובחקר דימויי הגבריות. אני אסירת תודה לדבורה ברנשטיין, למרגלית שילה, ליפה ברלוביץ ולרות קרק, שהניחו לי לקרוא כתבי יד של מחקריהן שבכתובים על נשים ביישוב הישן, בעלייה הראשונה ובתקופה שבין שתי מלחמות העולם. אף נתונה תודתי לדניאל בויארין, שהתיר לי לעיין בכתב היד של ספרו: *Heterosexuality and the Invention of the Jew*. משה רוסמן העיר הערות מועילות על דגמי התאבדות ומיגדר; אלימלך הורוביץ האיר את עיני בנושא היפוך המלבושים; הצוות בארכיון הציוני המרכזי וארכיונאות בית אהרונסון בזכרון יעקב (אב"א), בתי הראשונים בראשון לציון ובמטולה, והגימנסיה העברית הרצליה סייעו לי בכל דרך אפשרית – לכולם נתונה תודתי. תודה מיוחדת לתמר אשל ולדוד שהם, שהתירו לי להשתמש בארכיוני משפחת צילה פיינברג.

1 נציין כמה פרסומים בולטים: D.S. Bernstein (ed.), *Pioneers and Homemakers*, New York 1992; idem, "The Women's Workers Movement in Pre-State Israel, 1919–1939", *Sings*, XII (1987), pp. 454–470; מ' שילה, "'עובדות'", או "חברה" במפעל התחייה? על מקומה של האשה בעלייה הראשונה (1882–1903), יהדות זמננו, 9 (תשנ"ה), עמ' 121–147; ד' יורעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ-ישראל מראשיתה עד 1927', קתדרה, 32 (1984), עמ' 109–140; ר' אהרונסון, 'נשים בחיי היום יום בראשית ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל', דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, ירושלים תש"ן, חטיבה ב, כרך א, עמ' 305–311. על חינוך נשים ראה: ר' אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ ישראל, א, ירושלים 1986. על דימויי האשה החדשה ראה: י' ברלוביץ, להמציא ארץ להמציא עם – תשתיות ספרות ותרבות ביצירה של העלייה הראשונה, תל-אביב 1996. דומה שאין זה מקרי שכמה מן המחקרים המובילים בהיסטוריה של הנשים ביישוב, במיוחד במחצית הראשונה של המאה העשרים, נעשו בידי סוציולוגים או חוקרי ספרות.

[ציון – רבעון לחקר תולדות ישראל, שנה סב (תשנ"ז)]

היישוב, ואף לא בהיסטוריה המכונה 'חדשה'. זאת ועוד, התנסות לאומית מיוחדת לנשים הובלעה ועומעמה באתוסים המכוננים של היישוב.

ואולם, החשיפה החשובה כשלעצמה של הסיפור הנשי, של 'herstory' ארץ ישראל, אין בה כדי לגרום להיסטוריון זיכחות דעת. נהפוך הוא. התפתחות חקר ההיסטוריה של הנשים מעורר אי־נחת. באורח פרדוקסלי, שדה המחקר המתעורר מתאפיין לרוב באותן בעיות עצמן שעליהן קם לקרוא תיגר: שוליות הנשים, הן בעבר ההיסטורי הלאומי והן בפרשנות של עבר זה בהיסטוריוגרפיה הציונית. במילים אחרות, הכתיבה על נשים בארץ ישראל, כפי שזו נעשית היום, עלולה דווקא להנציח את השוליות של ה'אחר' שמחוץ לזיכרון ההיסטורי המרכזי.² המעמד השולי והעמום של נושא זה אינו פועל יוצא של הקף המחקר או כמותו בלבד. השוליות נעוצה, כך נדמה, גם בעובדה, שההיסטוריה של הנשים בארץ ישראל עדיין נכתבת ונתפסת כספח של הסיפור הציוני המרכזי. הסיפור הצדדי של הניסיון הנשי איננו משתלב אפוא בסיפור הכללי אלא מופרד ממנו. ובדומה לכך, הסיפור ה'מרכזי' של ההגשמה הציונית בארץ ישראל אינו מושפע מן הסיפור הצדדי וה'נפרד' הזה. ישנם כמה חריגים ראויים לציון במגמות המחקר, אך דווקא הם מבליטים את הנטייה הכללית. ואף במחקרים חריגים אלה בולטת לעתים שפת ההיסטוריה ה'מפצה' או ה'משלימה'. חוקרי ההיסטוריה של תולדות הנשים, כך מדגישים כמה מבין חיבורים אלה, חייבים לגלות את קולן הבלתי נשמע, לחשוף את חייהן הנחבאים, ולטוות את עלילת שוליותן ואת הדרתן (exclusion) מן התחום הפומבי והציבורי של החיים הלאומיים.³

גם סיפור ההדרה והשוליות וגם הטרימינולוגיה של השוליות נובעים כמובן מכך שחקר המיגדר (gender) בארץ ישראל עדיין נמצא בראשיתו. ואולם, חשיפת העבר לשם השלמת המידע החסר או כדי 'לאזן תמונה היסטורית' אין בהם כדי לקדם את המחקר ההיסטורי, לא של תולדות הנשים ואף לא של תולדות היישוב. חקר העבר הנשי לצורך חשיפתו גרידא

- 2 נציין מחקרים יוצאי דופן: ברנשטיין, חלוצות (לעיל, הערה 1); D.S. Bernstein, 'Daughters of the Nation: Between the Public and Private', *Jewish Women in Historical Perspectives*, ed. J. Baskin, Detroit, forthcoming; יורעאלי (לעיל, הערה 1); ברלוביץ (לעיל, הערה 1). ייתכן שההתעוררות המאוחרת של היסטוריונים לעסוק בנושא יש בה כדי להעיד על השוליות של חקר המיגדר, וכן על המעמד העמום של תחום זה בשדה הרחב יותר של לימודי ארץ ישראל וההיסטוריה היהודית. דוגמאות מובהקות להעדר סוגיית המיגדר מן ההיסטוריה של הזהות והזיכרון ניתן למצוא אצל ד' אוחנה ור"ס וויסטרין, מיתוס וזכרון – גלגוליה של התודעה הישראלית, ירושלים 1997; ע' אלמוג, הצבר – דיוקן, תל־אביב 1997. באורח פרדוקסלי, 'ההיסטוריה החדשה', הקוראת לפלורליזציה של נושא המחקר הארץ ישראלי ושל 'הזהות' הארץ ישראלית, תורמת בעקיפין לזניחת חקר המיגדר, ומתאפיינת אף היא בטרימינולוגיה של ה'פיצוי' או של ההדרה. הערות על כך ראה: א' פפה, 'סדר יום חדש להיסטוריה החדשה', תאוריה וביקורת, 8 (1996), עמ' 130–131.
- 3 אהרנסון (לעיל, הערה 1); י' עצמון, 'מבוא: היהדות וההדרה של נשים מן הוירה הציבורית', אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות, בעריכת י' עצמון, ירושלים תשנ"ה, עמ' 13–43; י' בן־ארצי, 'בין איכרים לפועלים, האשה בראשית ההתיישבות בארץ ישראל', שם, עמ' 309–325. הטרימינולוגיה של שוליות וההדרה בולטת גם בעבודות חלוציות ומובילות כמו של ברנשטיין, חלוצות (לעיל, הערה 2) ושילה (לעיל, הערה 1).

לא יהפוך את תולדות הנשים לחלק מן ההיסטוריה, כפי שהדגישו נטלי זימון דייויס, ג'ון ו' סקוט, דניס ריילי ואחרים. הוא לא ייצור נרטיב שונה של ההיסטוריה של ארץ ישראל, אלא יביא לפלורליזציה של הניסיון הציוני בלא לשנות את מהותו.⁴

דומה שבמקום להתמקד בתולדות ההדרה והשוליות היה ראוי להדגיש את המיגדר כמרכיב מרכזי בזהות הארץ ישראלית ובהתנסות הארץ ישראלית, וכן כגורם המביא לשינוי בארגון החברתי ובהתארגנות הפוליטית והתרבותית. השימוש במיגדר כ'קטגוריה היסטורית מועילה'⁵ אינו צריך להמעט כמובן בחקר מקורות רלוונטיים ובפרשנותם. מחקר אמפירי כזה הוא לבה של ההיסטוריה – כל היסטוריה – כדיסציפלינה. ואולם, השימוש במיגדר כנושא למחקר, ובמיוחד ככלי אנליטי לבחינת שינויים היסטוריים, חיוני לבחינת ההיסטוריה הדינמית של היישוב. בדרך זו לא נאלץ לדון בנפרד בסיפור התנסותן של 'נשים ביישוב' או בנרטיב של קיפוח והעדר שוויון גרידא.

במאמר זה משמש המושג מיגדר להגדרת הזהות הנשית והגברית כאחת. זהויות אלה מתפתחות באורח דינמי זו ביחס לזו, ולפיכך אין הן 'נתונים' טבעיים. 'מיגדר' מתאר אף את ההתפתחות ההיסטורית של ההבדלים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים בין המינים ואת העיצוב התרבותי והיצוגי של גבריות ונשיות. דימויי המיגדר וייצוגיו משפיעים על ההתנסות החומרית של גברים ונשים, בדיוק כשם שההתנסות החומרית יכולה להשפיע על דימויים ותפיסות. המאמר מתמקד בדימויי נשיות וגבריות, במקומו של המיגדר ובאופני ייצוגו ובשאלת הזהות הארץ ישראלית.

בהיסטוריוגרפיה הכללית במערב, ואף בהיסטוריוגרפיה שהתפתחה מחוצה לו, לאחר תום העידן הקולוניאלי, חולל השימוש במיגדר שינויים חשובים והשפיע על האופן שבו נחקרים ונכתבים מחדש אירועים מרכזיים ותופעות בולטות בתרבות, כדמוקרטיזציה, תיעוש ומודרניזציה.⁶ על רקע זה בולטת שוליותו של המיגדר בחקר תולדות ארץ ישראל. שוליות זו מורגשת במיוחד דווקא באותו תחום שבו היתה תרומתו יכולה להיות החשובה ביותר: ההיסטוריה של היישוב.

4 J. Wallach Scott, 'Gender a Useful Historical Category', *Gender and the Politics of History*, ed. J.W. Scott, New York 1988; idem, 'Women's History', *New Perspectives in Historical Writing*, ed. P. Burke, Philadelphia 1992; J. Kelley Godoll, *Women, History and Theory*, Chicago 1986; G. Bock, 'Women's History and Gender History', *Gender and History*, I (1988), pp. 11–25; D. Reiley, *Am I that Name? Feminism and the Category of Women in History*, Minneapolis 1990; N.Z. Davis, 'Women's History in Transition: The European Case', *Feminist Studies*, III (1976), pp. 83–103
ראה: סקוט, מיגדר (לעיל, הערה 4).

5 ב' מלמן, 'למלאך ההיסטוריה יש מין: היסטוריה של נשים, היסטוריה ופוליטיקה 1880–1993', זמנים, 47–48 (1993), עמ' 43–18; B. Melman, 'Gender, History and Memory: The Invention of Women's Past in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries', *History and Memory*, V, 1 (1993), pp. 5–42
6 'Under the Western Historian's Eyes: Eileen Power and the Early Feminist Encounter with Colonialism', *History Workshop Journal*, XLII (1996), pp. 148–168

השוליות של המיגדר יוצרת פרדוקס נוסף. הציונות היא דוגמה מובהקת של ניסיון ליצור או 'להמציא' במכוון (כדברי אריק הובסבאום) זהות מיגדרית בהתפתחותה של הלאומיות המודרנית. הרצון לעצב 'גבר חדש' ו'אישה חדשה' אפיין כידוע תרבויות לאומיות במערב למן מפנה המאה הי"ט. זאת ועוד, מודלים של נשיות או גבריות שהפנו עורף למסורת צמחו במיוחד בתנועות לאומיות, שלא היו טריטוריאליות בלבד, אלא גם אינטגרליות ואתניות.⁷ הציונות היתה אולי הניסיון המודע ביותר והאינטנסיבי ביותר לשינוי של תפיסות המיגדר, על רקע רעיון ההגשמה הלאומית. ג'ורג' ל' מוסה, מיכאל ברקוביץ, פולה היימן ואחרים הדגישו לאחרונה עד כמה היה המיגדר מרכזי בעיצוב הזהות היהודית הלאומית. הם הדגישו, כל אחד בדרכו, את האפשרויות הגלומות בשימוש בקטגוריה זו של המיגדר לחשיפת מורכבויות בתרבות הציונית. ואולם, המגבלה העיקרית במחקריהם היא ראייתם את הציונות כעיצוב של גבריות, ואת הזהות הלאומית היהודית החדשה כגברית. כפי שניסחה זאת היימן: 'היהודי החדש היה בבירור וללא כל בושא יצור גברי'.⁸ מן הראוי להכיר בעובדה, שגישות וגבריות כאחד היו מרכיבים מרכזיים במודל התרבותי של האדם החדש הארץ ישראלי. יתרה מזאת, הזהות הלאומית עצמה, הארץ ישראליות, נתפסה, הוגדרה ויוצגה לעתים מזומנות במושגים של מיגדר.

ההיסטוריוגרפיה של היישוב, טפרותו ותרבותו, שעסקו בהרחבה באדם הארץ ישראלי החדש, מציגים את המהפיכה הציונית בארץ ישראל או את עיצובה של 'תרבות ילדית' מקומית כמהפיכה אנדרוצנטרית – של גברים ולמען גברים. היסטוריונים, סוציולוגים, חוקרי תולדות החינוך בארץ ישראל וכמובן חוקרי ספרות הדגישו דווקא את הפער בין מודל או אידיאל ציוני למציאות, בין דימוי שוויוני של יחסי המינים לריאליה של קיפוח נשים, בין 'מהפיכה' בכוח לקיפוח בפועל.⁹ ברצוני לבחון להלן את דימויי המיגדר על נשיות, גבריות

7 E. Hobsbawm, 'Introduction: Inventing Traditions', *The Invention of Tradition*, ed. E. Hobsbawm, Cambridge 1983, pp. 1–15; G.L. Mosse, *Nationalism and Sexuality*, New York 1985; idem, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, Oxford–New York 1996.

8 G. Mosse, 'Max Nordau: Liberalism and the New Jew', *Confronting Jewish and Western Nationalism*, Hanover–London 1993; M. Berkowitz, *Zionist Culture and West European Jewry Before the First World War*, Cambridge 1993; B. Melman, 'Re-Generation: Nation and the Construction of Gender in Peace and War – Palestine Jews 1900–1918', *Borderlines: Genders and Identities in Peace and War 1870–1930*, ed. B. Melman, New York–London 1997, forthcoming; וכן המבוא שלי, שם. וראה גם: פ' היימן, האישה היהודית בסבך הקידמה, ירושלים 1997, עמ' 115.

9 על האדם הארץ ישראלי החדש ראה: א' שפירא, חרב היונה הציונית והכוח 1881–1948, תל-אביב 1992; א' אבן-זוהר, 'הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ-ישראל 1882–1948', קתדרה, 16 (תש"ם), עמ' 165–189; ברלוביץ (לעיל, הערה 1), עמ' 15–80. על הפער בין אידיאל האישה החדשה לאישה ההיסטורית, ראה: ברנשטיין, חלוצות (לעיל, הערה 1), הקדמה, עמ' 1–20; " ברלוביץ, 'האישה בספרות הנשים של העלייה הראשונה', קתדרה, 54 (תש"ן), עמ' R. Elboim-Dror, 'Gender in Utopianism, The Zionist Case', *History Workshop* 124:107

ולאומיות כשיח הטרוגני, שיש בו קולות רבים. בשיח הזה, כפי שאדגיש, לא נבלעו קולות מן השוליים בקול סמכותי אחד. נשים וגברים נטלו חלק פעיל בדיונים על הזהות המיגדרית הלאומית החדשה, אם כי באופנים שונים. על דרך ההשאלה ניתן לתאר שיח זה כ'פוליפוניה',¹⁰ כריבוי של קולות, הנשמעים זה עם זה ומשתלבים זה בזה אך אינם מתמזגים או נטמעים לאחדות, המתגלמת בקול אחד והגמוני.

האיכות הפוליפונית הזאת כוללת באורח מובהק בדיון בנושאים כמו תפקידי האישה הארץ ישראלית, זיקתה למשפחתה, חינוכה ועבודתה. מחד גיסא, מתאפיין דיון זה בהדגשת תכונות המיגדר והלאום, שהן מהותיות ו'טבעיות', כמו היות הנשים אימהות ולפיכך הורות האומה (ומחנכות הילד הארץ ישראלי). מאידך גיסא, אין הדיון מתמקד אך ורק בקיטוב בין המינים. דיון זה לא עיצב רק מודלים שונים במובהק של נשיות וגבריות. נהפוך הוא, דווקא בראשית ההתיישבות בארץ ישראל, ובמיוחד בעשור שלפני מלחמת העולם הראשונה ובזמן המלחמה, פותחו ועוצבו דימויים וייצוגים ארץ ישראליים של נשיות וגבריות שבהם טושטשו גבולות המיגדר. בייצוגים אלה מופיע למשל הגבר הארץ ישראלי כבעל מאפיינים יהודיים גלויים ואף נשיים, ואילו האישה הארץ ישראלית – כניגודה של האם. זאת ועוד, נשים פיתחו מודלים מיגדריים חדשים של התנהגות פומבית ונטדו חלק בפעילות לאומית, שהשיח הציוני הדומיננטי הדיר אותן לעתים ממנה.

טושטשו גבולות כזה מאפיין במיוחד את השיח של בני הדור הראשון של דוברי העברית במושבות וביישוב העירוני החדש. האליטה הארץ ישראלית היתה, מעצם ראשונותה, 'דור בארץ', דור המשמש דוגמה מובהקת – אולי המובהקת ביותר – לעיצוב המודע של טיפוס ארץ ישראלי, דור שהיה באחרונה נושא לפולמוס בקרב חוקרי תולדות היישוב.¹¹ ואולם, הדיון בדור זה היה אקראי, ללא התייחסות למרכיב המיגדר: זהות 'ילדי הארץ' נדונה כזהות ניטרלית ו'עיוורת למיגדר' (gender blind).¹² להלן אנסה להראות שה'ארץ ישראליות' הובנה, תוארה ויוצגה בידי האליטה ה'אזרחית' כמונחים של מיגדר, וכן שתפיסות של נשיות וגבריות לא היו מנוגדות דרך קבע, אלא השתנו ולעתים אף חפפו זו לזו.

בפרקים הראשון והשני של המאמר תידון תפיסת המיגדר של בני היישוב עד למלחמת העולם הראשונה. הפרקים השלישי והרביעי יוקדשו למלחמת העולם הראשונה כנקודת מפנה חשובה בעיצוב הזהות הלאומית והנאמנות הלאומית והקולוניאלית, מתוך זווית ראייה מיגדרית.

10 *Journal*, XXXVII (1994), pp. 99–116. על הציונות כ'סינונים' לגבריות ראה: ד' ביאלה, ארוס והיהודים, תל-אביב 1994; ר' פלד, 'תנועת בית'ר בארץ-ישראל מראשיתה ועד שנות ה-50', תנועות הנוער, 1960–1920, בעריכת מ' נאור, ירושלים 1989, עמ' 105–118.

11 על הפוליפוניות כ'ריבוי קולות ותודעות עצמאיים ובלתי מתמזגים', ראה: מ' באחטין, סוגיות הפואטיקה של דוסטויבסקי, תל-אביב תשל"ח, במיוחד עמ' 51–59.

12 על ה'דור בארץ' ראה בעיקר: א' שפירא, 'דור בארץ', אלפיים, 2 (1990), עמ' 178–203; ר' אלבוים-דרור, 'הוא הולך ובא מקרבנו הוא בא העברי החדש: "על תרבות הנוער של העליות הראשונות"', אלפיים, 12 (1996), עמ' 104–135.

12 יוצא מן הכלל הוא ברלוביץ (לעיל, הערה 1).

הפרק החמישי יבחן את סיפור פעילותה ומותה של שרה אהרונסון, כמקרה-מבחן של הגדרתם מחדש של גבולות המיגדר והלאום.

על אף חשיבותה של הפעילות הפוליטית של האליטה הארץ ישראלית, אין המאמר עוסק בה אלא במידת הצורך. הפעילות הציבורית והפוליטית של קבוצות מן האליטה שיידונו כאן (ארגוני תלמידים, אגודות ללימוד השפה העברית ולהפצתה, ארגוני מחתרת צבאיים למחצה, כניל'י למשל) נחקרה בהרחבה בידי אחרים.¹³ המאמר מתמקד דווקא בשיח על לאומיות ומיגדר בתחום הפרטי, ובסוגי מקורות המוגדרים 'פרטיים': אוטוביוגרפיות, יומנים ובמיוחד התכתבויות אישיות. מחקר המיגדר בארץ ישראל הונח מקורות אלה וסיווגם כ'בלתי ציבוריים' וכ'אישיים' (ולפיכך נשיים), ובכך העתיק את החלוקה המסורתית שבין התחום הציבורי והפומבי (המזוהה בהיסטוריוגרפיה כגברי) לביתי ולפרטי (המזוהה כנשי). חלוקה זו, שלמרבית הפרדוקס אומצה אף במחקר הפמיניסטי, חיזקה את הדגש על נושא הדרתן של נשים מן ההיסטוריה של קבוצות ותרבויות 'כלליות'. ואולם, גם חקר המיגדר צריך להכיר בכך שהכללתו של המיגדר בחקר תולדות היישוב חייבת להעלות על במת ההיסטוריה את רשות הפרט, שלא נכללה בנקודת המבט של ההיסטוריון. רק כך ניתן יהיה למלא את הפער שבין הפרטי לציבורי ולהאיר את המתחים שביניהם. הכתיבה האישית, הפרטית לכאורה, של נשים וגברים כאחד, נגעה בשאלות לאומיות וציבוריות ובהבטים הגלויים והפומביים של הזהות הארץ ישראלית. זאת ועוד, דווקא חקר הפרטי יכול לערער את הזהויות הסכמיות של נשים עם תחומי הבית והמשפחה ושל גברים עם ענייני הציבור. כפי שאנסה להראות להלן, נשים ארץ ישראליות הגדירו את עצמן לעתים מחוץ למשפחה, ואף בניגוד לה, תוך שימוש במושגים שאינם משפחתיים. ולבסוף, רק תשומת הלב למקורות הפרטיים תסייע לנו להבין במלואם את הקשרים החברתיים הייחודיים שבהם הפכה – או לא הפכה – הבחירה האינדיבידואלית של סוכנים היסטוריים, נשים וגברים, להתנהגות קבוצתית.

א. המיגדר של ה'דור': הגדרות וגבולות של הגבר החדש והאישה החדשה

הדור הארץ ישראלי הראשון לא היה ישות דמוגרפית-כמותית. 'דור' לא היה מעולם מושג דמוגרפי, קבוצה של אנשים שנולדו בזמן מסוים.¹⁴ אמנם ה'דור בארץ' היה קבוצה בעלת מאפיינים חברתיים ודמוגרפיים משותפים, אבל דור זה נתפס כיצירה או 'המצאה' תרבותית

13 על ניל'י ראה למשל: א' ליבנה, 'נדבה ו' אפרתי (עורכים), ניל'י – תולדותיה של העזה מדינית, תל-אביב 1989; 'י שפי, מודיעין בכיבוש הבריטי של ארץ ישראל 1914–1918, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל אביב, 1993, עמ' 95–181. שפי סוקר את הספרות הענפה על ניל'י ואין צורך לסקרה כאן. הפניות לפרסומים נוספים יופיעו להלן, במידת הצורך. על 'הגדעונים' ראה למשל: 'אלבוים-דדור', 'הגדעונים – תעודה', קתדרה, 46 (תשמ"ז), עמ' 147–168; הנ"ל, 'החינוך (לעיל, הערה 1), עמ' 309–399; ב, עמ' 311–383.

14 A.B. Spitzer, 'The Historical Problem of Generation', *American Historical Review*, LXXVIII (1973), pp. 1353–1385; S.N. Eisenstadt, *From Generation to Generation*, New York 1956

שנוצרה תוך זיקה להתנסות ארץ ישראלית משותפת ולצרכים מסוימים בחברה. הדור הראשון של דוברי העברית כלל הן אנשים שנולדו בארץ והן עולים שזה מקרוב באו, אך לא נשתייכו לעלייה השנייה, אלא היגרו טיפין טיפין, במיוחד כדי לרכוש חינוך לאומי, לפני שנת 1904. במעמדן של שתי הקבוצות הללו ניכרת שניות: שוליות במעמד הכלכלי-החברתי ובמרקם יחסי הייצור וארגון העבודה ביישוב, בצד מרכזיות באתוס הארץ ישראלי המתגבש. מאחר שהעלייה הראשונה היתה עלייה של משפחות, ויישוביה היו יישובים משפחתיים פטריארכליים בראשותם של איכרים שהיו אבות משפחה, נדחק הדור השני של עלייה זו לשוליים הכלכליים של היישוב. גישתו של דור זה לקרקע, להון, לזכויות בקהילה ולייצוג במושבותיה היתה מוגבלת – לעתים כשוליותם של פועלים. בערים, כפי שהראתה רחל אלבוים-דרור, וכפי שעולה מספרי זיכרונות, היה מעמדם של בני הנוער העולים אף הוא שולי, והם בוודאי לא היו עצמאיים מבחינה כלכלית. שוליות זו גרמה לחיכוכים בין דוריים בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה.¹⁵

ואולם, שוליותה הסוציו-אקונומית של הקבוצה עומדת בניגוד למקומה המרכזי – ואפילו האיכוני – באתוס של היישוב בתקופה הנדונה. קבוצה זו נתפסה כדור יהודי חדש, כניסיון חברתי-תרבותי שתכליתו לעצב אדם יהודי חדש, וכהתגלמות אידיאל המיגדר הציוני. במבט ראשון נראה, ש'היהודי החדש' הארץ ישראלי היה יהודי במובן המילולי והצר של המושג, גבר, ולא במובן הכללי של המושג, אדם, וכי נשים הודרו מן הדור הראשון לגאולה. ואכן המלה 'דור' לא כללה במקורה נשים.

אליעזר בן-יהודה הגדיר מושג זה כמילונו הגדרה מצומצמת ואנדרוצנטרית, שהוציאה נשים לא רק אל מחוץ לתולדות העם היהודי, אלא אף מתחומי המשפחה. הדור, הסביר בן יהודה, היה חוליה אחת בתולדות המשפחה, וכך ה'אב, הבן והנכד הם שלושה דורות'. הדוגמאות התנ"כיות שהביא בן יהודה ל'דור' הן של שושלות פטריארכליות שכאלה, של אבות ובנים הממשיכים אחריהם. כך, דרך משל, איוב ובניו ובניו ובניו, הדורות שמאדם ועד נוח ועוד.¹⁶ בדוגמאות אלה יש יותר מרמיזה לכך שהאומה היא בעיני בן-יהודה ביטוי של הורות, שהוא מפרש אותה כאבהות. אמנם, בן-יהודה הרבה להדגיש את חשיבותן העליונה של האימהות ליצירת האומה החדשה ולהוראת 'עברית בעברית',¹⁷ אבל הוא ייחס חשיבות עליונה דווקא לבנים, מנחיליה של הלשון החדשה. תפיסה פטרילינרית מעין זו של הדור החדש באה לידי ביטוי גם אצל בנו של בן-יהודה, בן-ציון, הידוע יותר כאיתמר בן-אב"י, הילד-הגבר העברי הראשון (1885–1943). סיפור לידתו המיתית מוצג כהקמתה של שושלת אבות ובנים דוברי עברית: 'בן נולד לבן-יהודה'. זהות הדור והקשר בין אב לבנו מובלטים

15 ר' אהרונסון, הבארון והמושבות, ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל בראשיתה 1882–1890, ירושלים 1990; אלבוים-דרור (לעיל, הערה 11).

16 א' בן-יהודה, מילון הלשון העברית החדשה והישנה, ירושלים 1910, ב, עמ' 900–901.

17 על נשים כמי שמורות את השפה הלאומית, ועל חלקן בתחיית השפה, ראה: א' בריאדון, "האמהות המייסדות" ומנת חלקן בתחיית העברית בהתהוותה (1882–1914), לשון ועברית, כתב עת לענייני שפות והשפה העברית, 3 (תש"ן), עמ' 27–5.

עוד יותר בתיאורי גידולו של הילד, המסופרים כסיפור חניכות (Bildung) של בן בידי אביו או כסיפור עקידה.¹⁸ מוטיב העקידה כסיפור גברי של הקרבה לאומית אינו מייחד את כתיבתו של איתמר בן-אב"י. אף מקורבני בן-יהודה תיארו את עיצוב הילד העברי כסיפור עקידה מעין זה, בהשוותם את בן-יהודה לאבי האומה ואת איתמר (והילדים העברים הראשונים בכלל) ליצחק בנו. ההזדהות של הבן עם אימותיו (הביולוגית, דבורה בן יהודה, וממלאת מקומה חמדה בן יהודה) אינה עומדת בסתירה לגירסה הפטרילינרית של הולדת האדם הארץ ישראלי.¹⁹

ואולם, למרות ההבט הפטרילינרי של תפיסת הדור, האדם הארץ ישראלי ראה עצמו כמודר באבותיו. מרד זה מאפיין כידוע את הטיפוס הלאומי החדש, שגילם את היפוכו של היהודי הגלותי – בין היהודי המסורתי ובין זה החילוני. היפוך זה זכה לתשומת לב רבה במחקר. כפי שהדגישו רבים, האדם הארץ ישראלי הוצג כאדם פסי. גופניותו באה לידי ביטוי לא רק בפזיונומיה ובאנטומיה שלו, אלא גם ביכולתו להפעיל כוח: להגן על עצמו, לעבוד עבודה גופנית, לחיות חיים יצרניים על האדמה ולהוציא את לחמו ממנה. כל אלה, וכן הקשר הבלתי אמצעי לטבע ולנוף הארץ ישראליים, עמדו בסתירה מוחלטת למאפייני העבר הגלותי: נשיות, ניוון פסי, העדר פרודוקטיביות וחיים נעדרי כבוד.²⁰ במהלך שתי העליות הראשונות אף הוצג הטיפוס החדש כאוריינטלי ושילב בתוכו את אותן תכונות של מיגדר שנתפסו בעידן הקולוניאליזם האירופי החדש כ'מזרחיות' ולא כאירופיות. מודל אוריינטליסטי כזה של גבריות הופנם במיוחד בכמה קבוצות מן האליטה של היישוב (אנשי ניל"י והגדעונים למשל).²¹

ואולם, המחקר ששם דגש על הגדרת הגבריות החדשה נטה להתעלם מן הקשר בין המודל הגברי למיניות הנשית וללאומיות. חולשתו הפיסית של היהודי הגלותי, ולחילופין גבריותו של היהודי החדש, לא רק באו כתגובה לדימויים האנטישמיים של היהודי הנשי, אלא גם שיקפו את היחס לאישה היהודייה ולמאפייני המשפחה היהודית. רפינו של הגבר היהודי וחוסר הכבוד שלו נתפסו כמסכנים את שלמותה של משפחה זו וכבודה, ובמיוחד את כבוד האישה היהודייה. טוהרה של אישה זו הפך סמל לשלמות האומה. המשפחה המחוללת, לעומת זאת, היתה סמל לאומה הפגועה והמתנוונת. ההשוואה בין טוהר המשפחה לשלמות האומה מופיעה כידוע בכל המיתוסים הלאומיים של המאה הי"ט. ואולם בשיח הציוני, הן בגולה והן בארץ ישראל, היה לקשר בין מיניות נשית, כבוד גברי ולאומיות אופי מיוחד. לאחר שנת 1881 הפכו רדיפות היהודים במזרח אירופה, ובמיוחד ברוסיה, לחלק מן ההתנסות הקולקטיבית והזיכרון הלאומי. הרדיפות סימלו את 'המצב היהודי'.²² בזיכרון הקולקטיבי, כפי שזה בא לידי ביטוי בספרות ובפובליציסטיקה, היתה האישה היהודייה המחוללת למטפורה למצב האומה, ממש כשם שהגבר היהודי חסר האונים הפך לסמל לחוליי האומה. כל עוד לא יוכלו גברים

18 א' בן-אב"י, עם שחר עצמאותנו, תל-אביב תשכ"ב, ובמיוחד 'זכרונותיו של הילד העברי הראשון', עמ' 6, 15.

19 שם, עמ' 33, 46.

20 אבן-זוהר (לעיל, הערה 9); מוסה (לעיל, הערה 8).

21 אבן-זוהר, שם; שפירא (לעיל, הערה 9), עמ' 94, 108. על האוריינטליזם הארץ ישראלי בהקשר רחב יותר ראה: ברלוביץ (לעיל, הערה 1), עמ' 113–167.

22 שפירא, שם, עמ' 58–61.

יהודים להגן על כבודן של נשים יהודיות (ומכאן על כבוד האומה), תיוותר זו (האומה-האישה) מחוללת.

דוגמה מוקדמת ומובהקת למטפורה זו יש בשירו של י"ל גורדון 'אחותי רוחמה', שראה אור בשנת 1882, והמקשר בין חרפת האישה-האומה שנטמאה לקלונן של הגבר-העם ההיסטורי, קלון שהוא תוצר ישיר של הגולה: 'טוב לי כי עוניתי; הן נפשי נשאה / כל צרה ומצוקה אותה מצאה / כל חמס ושוד נשאתי סבלתי; / ארצי לא זנחתי לטוב ייחלתי'. גם קריאתו 'קומי נלכה, אחותי רוחמה!' (לאמריקה ולא לארץ ישראל), בעקבות הפוגרומים של 1881, אינה עומדת בסתירה לדימוי העצמי של העם-המספר ביחס לאין-אונות הפיסית והלאומית. הקשר בין לאום, כבוד ומיניות מתחזק בהקדשה שבחר יל"ג לצרף לשיר: 'לכבוד בתי-עקב אשר עינה בן-חמור'. דוגמאות מאוחרות יותר ניתן למצוא למכביר בכתביהם של חיים נחמן ביאליק, יהודה לייב ליליינבלום, שמעון דובנוב וי"ח ברנר.²³

בני הדור הארץ ישראלי הראשון לא חוו את הרדיפות במישרין. ואולם, דווקא בכתביהם בולטת במיוחד הסימטריה שבין חוסר האונים של היהודי לניווולה של האישה היהודייה, ככל הנראה משום שהגבריות החדשה עוצבה בניגוד למודל הישן. הביטויים הבוטים ביותר לתפיסה זו של מיגדר ומיניות נמצאים בהתכתבות העשירה והענפה של אבשלום פיינברג (1889–1917) עם כמה נשים, שלדעתו גילמו את היהודייה הארץ ישראלית החדשה: אלכסנדרה (סוניה) בלקינד (1858–1943), הרופאה הראשונה בארץ ישראל; צילה פיינברג (1894–1988), אחותו של אבשלום, או גימנזיסטית ולאחר מכן אגרונומית, הידועה בעמדותיה הפמיניסטיות, ונשים נוספות. נשים אלה, אף שקצתן לא נולדו בארץ ישראל, הפכו למודלים של נשיות אקטיבית ועצמאית.

אבשלום פיינברג, שמאגנס כינהו 'הצבר הראשון', עיצב את דמותו שלו כמודע ונתפס בעיני סביבתו כגבר הארץ ישראלי ה'חדש'. בכתביו על הרדיפות באירופה, משנת 1905 ואילך, מפרש פיינברג את המצב הלאומי פירוש מיגדרי, ואף מצביע על הקשרים שבין מיניות לכות. יחסו לאלומות, והאסתטיזציה שעשה לה, מקורם, לעניות דעתי, בימין הצרפתי הלאומי – ובמיוחד הקתולי – של ראשית המאה, שאליו התקרב באמצעות תיאולוגים כז'אק מריטיין (Maritain) ואסתטיקנים כשארל פגי (Péguy). במכתבים שונים, למשל לאלכסנדרה בלקינד, מאמץ לעצמו פיינברג דימוי של גבר שהוא כולו גוף ו'טבע', אך גם נפש ו'עצבים', ניגודו של ההומניסט המערבי האינטלקטואלי. ואולם, מאפיינים אלה עצמם מעולם לא היו גבריים דווקא ויוחסו בדרך כלל למין הנשי. בהתייחסו לפוגרומים של ראשית המאה, מדמה פיינברג את עצמו לעורב המביא בשורות רעות והמרחף מעל לנוף הרוסי המושלג. בעיניו הוא צופה בקרקע המכוסה שלג, והתחזיה בנהרות דם של נשים יהודיות. דם זה מרווה צמחייה משגשגת שכולה חלקים של הגוף הנשי: שיחים שמהם מבצבצות עיניים של נשים, ראשים כרותים, חזות ובטנים מרוטשים הממולאים בנוצות של כסחות (סמל לפוגרום). בנוף בלהות זה מזווגות נשים יהודיות זיווגים שלא כדרך הטבע, עם אנשי 'המאה השחורה', תחת עינה הפקוחה של

23 י"ל גורדון, כל כתבי, שירה, תל-אביב תש"י, עמ' לא, מא: י"ח ברנר, 'מכתב ארוך', כתבים, תל-אביב [תש"ד], ו, עמ' 42. עוד על הרטוריקה של האין-אונות, ראה: שפירא, שם.

ונוס אדומה נוראה.²⁴ כותב אבשלום פיינברג: 'ראיתין באופן ברור, נשים ונערות שנשרפו למען אל זקן ופראי, בנות העדר הזה, המכנה את עצמו עם'. תיאורו מסתיים בקריאה לנקמה אקטיבית של היהודי החדש, שאין בה מרוח הקורבן והפסיביות של היהודי הישן' או של הנוצרי: 'לו אך יכולתי להעביר את הזעם המכלה אותי לגבריהן, כיצד היו נוקמים... אך לא, לא [נקמת] ישו, אני רוצה בממלכת הארץ',²⁵ ממלכה שבה ניתן לזכות רק בכוח. פיינברג מצא מודלים של מוות הירואי ואלים למען האומה הן בתנ"ך והן בתנועות לאומיות בנות זמנו, במיוחד באיזור הבלקן.²⁶ כתיבתו היא כנראה דוגמה מוקדמת, מהמוקדמות בתולדות היישוב, לטיעון שהיכולת להרוג או לנקום היא מבחן עליון של הגבריות הארץ ישראלית. ואולם, כפי שנרמז למעלה, למרות ההדגשה על הכוח הפיסי והעיסוק בגופניות, לא היו הגבולות של הזהות הגברית חדים וברורים, במיוחד לא לגבי מודלים מובהקים של הצבר. בתכונות המיגדר של הצבר קיימת עמימות מסוימת. קצתן ניתן לסווג כתכונות 'נשיות' מובהקות, תכונות שהתעמולה האנטישמית ואף התרבות הציונית ייחסה ליהודי, ואשר איימו על המודל האידיאלי של הגבר ההטרסקסואלי: רגשנות יתר ונטייה לריגוש, העדר מכון של שכלתנות, ונטייה לאי-יציבות ואף למחלות שנחשבו כספציפיות למיגדר הנשי, כמו ניאורוזה והיסטרית. אין זה מקרה שפיינברג חוזר ומדגיש תכונות אופי אלה דווקא במכתבים ל'מדענים' שהיו גם נשים: לא רק נשות בית בלקינד או אחותו, אלא אף מניה וילבושביץ-שוחט: 'ההגיון הוא זעורני, הלב רחב, העצבים כפולים – מאה... כיוון שהטבע ציווה לחיות ולהרגיש, מי שיש לו יותר חיוניות ורגשות הוא יותר טבעי. אצלי הגיע אולי הטבע למדרגה גבוהה מאוד – אף כי אין אנחנו יודעים לו מידה וגבול'.²⁷ תכונות אלה מייחס פיינברג ליהדותו. עינוי הנפש שלו ואי-הוודאות ביחס לזהותו הם חלק ממהותו הלאומית, בניגוד לזו של ידידו, מורו הרוחני ועמיתו ז'אק מריטיין. לדעת פיינברג, מריטיין הוא בורגני צרפתי שורשי, שזהותו כגבר וכלאומן צרפתי מובנת מאליה. לעומת זאת פיינברג עצמו לעולם אינו בטוח בחוסנו כגבר ובטיבה של זהותו הלאומית. הדגש על 'טבע', כמהות העומדת בניגוד ל'תרבות', החיפוש אחר סערת רגשות ואחר ריגושים, ההתרחקות מאינטלקטואליות – כל אלה מאפיינים גם את כתיבתם של מי שלא הזדהו עם האסטיטוציה של הדם והכוח שבכתבי פיינברג. נציין למשל את זרובבל לובמן-חביב (1894–1987), אביעזר ילין (1891–1971); לפני מלחמת העולם הראשונה, וכמה מעמיתי פיינברג בניל"י, דוגמת ליובה שניאורסון (1888–1975).²⁸

24 פיינברג לאלכסנדרה (סוניה) בלקינד, ארכיון בית אהרונסון (=אב"א), זכרון יעקב, חטיבת אבשלום/2, 1906. התאריך המדויק אינו ודאי. התרגום מצרפתית שלי.

25 שם.

26 פיינברג למנדל תנקין, שם, חטיבת אבשלום/4, 18.1.1909; פיינברג ללוליק פיינברג (מיידש), שם, חטיבת אבשלום/2, 14.10.1907. תודתי נתונה לגלילה אלוני-רוזנצווייג, שתרגמה בעבורי את מכתבי פיינברג ומשפחת תנקין משפת יידיש.

27 פיינברג לס' בלקינד, שם, חטיבת אבשלום/2, 30.6.1906.

28 ראה למשל: יומן ל' שניאורסון, אצל: י' יערי-פולסקין, ניל"י, שרה בחייה ובמותה, תל-אביב תשי"א, עמ' 23–73; ז' לובמן-חביב, ארכיון ראשון לציון, בית-הראשונים, א 1–2/3–670.

משבר הזהות של פיינברג ושל כמה מעמיתיו ובני דורו הוא, במידת מה, משבר של מיגדר, ואף ניתן לראות בו משבר של קבוצה דורית. זהותם החברתית ומקומם בחברה של גברים בני דור זה לא היו ברורים. כאמור, הסטטוס הסוציו-אקונומי שלהם היה עמום ולעתים אף שולי. לכמה מביניהם לא היה משלח-יד מוגדר בשנות העשרים הראשונות לחייהם. אותם בני אליטה שבאו מן המושבות לא עסקו בעבודה חקלאית. זאת ועוד, לימודיהם של מקצת הגברים בני המושבות היו קטועים – לעתים אף יותר מאלה של הנשים – כמו של כמה וכמה מבני האליטה העירונית. פיינברג ובן-אב"י הם הדוגמאות המובהקות להכשרה קטועה כזו. ואולם, גם בני גילם, כדודנים וזרובכל דוד לובמן-חביב וחיים הררי (1883–1940), לא פיתחו דפוסי קריירה מוגדרים לפני המלחמה, ואף הרבו להתלבט לאחריה, תוך כדי חיפושים קדחתניים אחר משלח-יד קבוע.²⁹

חניכותו של הגבר הארץ ישראלי ותהליך עיצובו (Bildung) נתארכו אפוא במיוחד. זאת ועוד, ה-Bildung של גבר זה היה לעתים כאוב, ממושך ורצוף אי ודאות. על כך כתב פיינברג לאחותו צילה ביום הולדתו העשרים ואחת, ב־15 ביוני 1910: 'ובכל זאת לא בגרתי לא בעבודתי הפרטית שהיא גם כן נתונה כולה למטרה, ובפרט לא בעבודתי העקרית... לא בגרתי לא במדע, ולא בכסף, שני הדברים הנחוצים לנו. ולא בגרתי בפרט בגוף, ברוח פשוט. ואולי הדברים האחרים הם תמצית הדבר הזה'.³⁰

משבר גבריות זה נובע, בין היתר, מהופעת האישה הארץ ישראלית החדשה וממודל הנשיות המודרנית. מודל זה נתפס לעתים מזומנות כאיום על הבית, על המשפחה הלאומית ועל יחסי המינים. החשש מן האיום הזה בא לידי ביטוי במכתבים של גברים, לעתים בהיתול. הוא נזכר למשל במכתב של אביעזר ילין לשולמית לוין (1893–1978) בעניין דיוקן האישה בת זמנם, כפי שזו מוצגת בכתיבתו האנטי-נשית של בורקהרד (Burckhard), המחזאי והמסאי הווינאי, שילין וריבלין למדו בשקידה.³¹ אצל פיינברג וכמה מן המקורבים אליו היתה ההתייחסות לאישה המודרנית מהתלת פחות. עוד לפני המלחמה ציטט פיינברג אימרה של 'פילוסוף גרמני זקן' על הצורך לחנך את האישה באמצעות השוט (אימרה שבטעות יוחסה לניטשה), דרך חינוך שפיינברג ראה כדרך היחידה הניצבת בפני הגבר המודרני, המושפל והנדכא, להגן על עצמו.³² פיינברג הוא ככל הנראה המקור להתייחסויות החוזרות ונשנות ביומנו של לויבה שניאורסון לחינוך האישה החזקה באמצעות השוט, ביחס לשרה אהרונסון.³³ החשש מן המודל הנשי ה'מודרני' מובן לחלוטין על רקע המלחמה, ובמיוחד בקבוצה כנ"ל, שבה היו הנשים פעילות במיוחד והבדלי המיגדר טושטשו.³⁴

29 למשל: בן-אב"י (לעיל, הערה 18). על 'חניכותו' הקטועה והבלתי שלמה ראה במיוחד שם, פרקים 27–22, 30–31, עמ' 88–113, 128–139; י' הררי, בין-הכרמים, תל-אביב 1942, על חינוכו של חיים הררי.

30 א' פיינברג לצ' פיינברג, ארכיון בית אהרונסון, 15.6.1910.

31 א' ילין לש' לוין, כ' באלול תרע"ג, ארכיון ראשון לציון, א 1-2417/79.

32 א' אמיר (עורך), אבשלום, כתבים ומכתבים, חיפה 1971, עמ' 79–80.

33 אצל יערי-פולסקין (לעיל, הערה 28), עמ' 68.

34 ראה להלן, פרק ד.

ואולם, החשש מאישה משכילה ופעילה שהיא גם אשת מקצוע מאפיין אף את העשור שלפני פרוץ המלחמה. מודל זה של אישה היה מאיים במיוחד משום שנראה כ'בלתי טבעי'. וכך כתב פיינברג לאחותו, צילה פיינברג, בשנת 1910:

[הטבע] עשתה אותך אישה. היי אחותי מה שעשתה אותך הטבע. אישה אמיתית, ובפרט אותן הנשים שהן חסרות לנו, הנשים העבריות שתחנכנה בבית-הספר בהיותן בנות חמש-עשרה את אחיהן, בהיותן בנות עשרים – בחיים את חתניהן ובעליהן, ובהיותן בנות חמש ועשרים בבית את ילדיהן. האישה אשר בידיה הקטנות והחלשות תלוש ותברא את הדור הענק שיבא לנו את המולדת. האישה אשר תארגן את חיינו העתידיים, במלה אחת, אותו היצור שינחם בעבודה, שיעודד בצרה, שיאמץ למלחמה, וישיר בנצחון. הסמל הזה, האידאל הזה, מעורר בלב כל גבר, בלב כל אדם המרגיש שאיפה לנחמה, לעבודה, למלחמה, לשירה ולנצחון. מעורר (!) רגש של קדושה, של שמחה, של אלוהות, של תאווה. והאישה גרבי-כחול (Bas blue) (!), האישה שהיא חצי-איש, איש לא שלם, האישה המשקרת לטבע ובוגדת במטרתה, האישה הזאת גועל נפש.³⁵

כתיבתו הסטריאוטיפית של פיינברג מעידה עד כמה היו תפיסות מסורתיות של מיגדר מושרשות בקרב בני הדור 'החדש'. לא רק שפיינברג מזהה אישה עם טבע (שהוא מתאר בלשון נקבה), אלא אף מעמיד את האישה (אם האומה) הטבעית מול האישה שהיא עיצוב תרבותי. האישה המשכילה ('הפוזמק הכחול') שימשה למן המאה ה'י"ח נושא לסאטירה חברתית בצרפת, ובמיוחד בצרפת של הימין הקתולי, שאליו כאמור היה פיינברג מקורב. החשש מן האישה הלאומית המודרנית, להבדיל מן האם הלאומית, מחנכת הבנים במסגרת הבית, עולה גם בכתביהן של נשים, סביב הפולמוס על מתן זכות הצבעה לנשים וייצוגן במוסדות המושבות. את הסירוב במושבות, כמו גם במוסדות היישוב, להעניק לנשים זכות הצבעה, הציגו פעילות פמיניסטיות כפחד מן המודל הנשי החדש. מודל זה, כך גרסו, פגע במודל הפטריארכלי של הבית הלאומי. גם נחמה פוחצ'בסקי (1863–1934) וגם עדינה כהנסקי (1887–1950) תיעדו את הפחד מן האישה 'הציבורית' המודרנית. בגירסותיה השונות על הדיונים בראשון לציון על בחירת נשים לוועד המושבה מציינת כהנסקי, כי ה'פחד מפני הנשים היה יותר מדי גדול. שמא באמת יפריעו ח'ו' (!) לבנין הבית הלאומי ויהרסו אותו לגמרי'.³⁶ הקשר בין פעילות ציבורית להרס הבית, כמו האנלוגיה שבין הפרטי לציבורי, חוזרים כחוט השני בכתבי כהנסקי ומאפיינים אף את כתיבתה של פוחצ'בסקי.³⁷

35 א' פיינברג לצ' פיינברג (לעיל, הערה 30).

36 ע' כהנסקי, ארכיון יודילוביץ', אצ"מ, A/192/663, תאריך בלתי ברור. התיאור מתייחס לפולמוס על זכות הצבעה לנשים בראשון לציון בשנת תר"פ.

37 נ' פוחצ'בסקי, 'האשה בבניין ראשון לציון', ארכיון ראשון לציון א 5/20; וראה גם: ד' יודילוביץ' (עורך), 'הסתדרויות הנשים בראשון-לציון, ראשון לציון 1881–1941', ראשון לציון 1941, עמ' 522. על התארגנות של נשים למאבק על זכות בחירה לאחר 1917, ראה: S. Fogiel-Bijaoui, 'On the Way to Equality? The Struggle for Women's Suffrage in the Jewish Yishuv, 1917–1926', בתוך: ברנשטיין, חלוצות (לעיל, הערה 1), עמ' 261–282.

חשוב לציין כי ההתנגדות לאישה החדשה בוטאה כאן בלשון חילוניות, שהיתה שונה מלשון החוגים הדתיים, שאותה בחנה מרגלית שילה.³⁸ ההתנגדות מן הסוג הראשון נבעה מאסנציאליזם (מלשון essence, מיהות), שעיקרו תפיסת הנשיות – ומיגדר בכלל – לא במושגים חברתיים-היסטוריים אלא באורח נטורליסטי, כמהות שהיא טבעית ובלתי משתנה. גברים בני האליטה האזרחית זיהו נשיות עם לידה ואימהות. ואולם, ראייתם של אלה לא היתה נטורליסטית לחלוטין, משום שהם לא ראו באימהות תופעה ביולוגית גרידא, אלא שליחות לאומית: הגשמה של הנשיות במסגרת המעשה הציוני. תפיסה מטרנליסטית זו לא היתה שונה באורח מהותי מאידאולוגיית האימהות הלאומית (maternalism, pro-natalism) שאפיינה את החברות הלאומיות ואת מדינות האומה החדשות למן מפנה המאה ה־19.³⁹ המטרנליזם בלבדו הארצישראלי ראה באם כלי (תרתי משמע) להמשכיות החזון הציוני. אם זו לא רק הרתה וילדה את האדם החדש, אלא אף היתה אחראית, מתוקף תכונותיה המיגדריות, לחינוכו העברי-הלאומי, כפי שקבעו בן־אב"י ופיינברג.

ב. האישה הארץ ישראלית: השיח הנשי על אימהות, לאומיות ומיגדר

נשים מן האליטה האזרחית העניקו פירוש שונה למושג 'האישה החדשה', לקשר בין המשפחה הלאומית לזהות הנשית ואף למושג 'דור בארץ'. כמו עמיתיהן הגברים, גם נשים אלה ראו את עצמן כחלק מן ההתנסות הציונית הפעילה. וכך כתבה יהודית איונברג הררי (1886–1979), גננת ולימים מורה ופדגוגית: 'כול דור צריך לתרום את חלקו. גם אני רוצה להיות מורה עיבריה, לחנך את ילדי הארץ, ללמדם לאהוב את ארצם ולבנותה, לכבשה ולגאלה... לעמוד בראש תנועת התחייה'.⁴⁰ אך הררי, כאחרות מבנות דורה, לא ראתה בעבודת ההוראה, ובעבודה לאומית של נשים בכלל, יישום של העיקרון המטרנליסטי, שלפיו עבודתן של נשים היא הרחבה של מלאכת הבית אל התחום הציבורי. הררי העדיפה לפרש עבודה זו כצורה של הגשמה אישית, וראתה זאת כקריירה מקצועית שיש בה מן הכללי והאנושי, יותר מאשר מן הספציפי והמיוחד לנשים. כפי שניסחה זאת רחל לוי עם תום מלחמת העולם הראשונה: 'ללמוד... ולהיות אדם משלם בהתפתחות, או, במילותיה של אחותה, שולמית לוי: ליצור יצירה שתהיה 'לאומית ואנושית'.⁴¹

המאפיין המובהק של השיח הנשי, המתפתח במקביל לגישה המטרנליסטית ובמשולב עימה, הוא דווקא הניסיון לנתק בין פעילות למען האומה לבין הפונקציות האימהיות והמשפחתיות

38 שילה (לעיל, הערה 1).

39 ההיסטוריוגרפיה של המטרנליזם, כפריגמה המרכזית של יחסי מיגדר באירופה ובארצות הברית, עשירה במיוחד. ראה למשל: S. Koven & S. Michel (eds.), *Mothers of a New World*, New York 1993; P. Thane & G. Bock (eds.), *Maternity and Gender Policies*, London 1991.

40 הררי (לעיל, הערה 29).

41 ר' לובמן ל' לובמן (חביב), ארכיון ראשון לציון, א 676/3/2–1, כ"ז בחשוון תרפ"ט.

של האִישה, בין זהות לאומית לבין אימהות, ובין ההנחה בדבר הגשמה – המיוחדת למיגדר – לבין הדגם המטרנליסטי. בשיח נשי זה הועמדה המשפחה הלאומית לביקורת ודימויה השתנה. זאת ועוד, תוך כדי הביקורת פותחו או 'הומצאו' דגמים חדשים של התנהגות נשית, שבאו לידי ביטוי במעשים, בלבוש, בעיצוב תרבות גופנית נשית חדשה, וכן בתיאור ובייצוג של האִישה. דגמים חדשים אלה הצטיינו בניסיון לטשטש את גבולות המיגדר ולהגדיר מחדש את גבולות המשפחה הארץ ישראלית.

בדיון באִישה הארץ ישראלית, במשפחה ומחוצה לה, תפס נושא הגופניות מקום מרכזי. לחוסן הפיסי של האִישה החדשה נועד מקום מרכזי בעיצובה של הזהות הנשית, וניתן להשוות זאת לגופניות של הגבר הארץ ישראלי. ההתחדשות הלאומית עצמה תוארה כשינוי בגוף הנשי – סמל להתחדשות גוף האומה. כפי שהראתה יפה ברלוביץ, כבר אנשי העלייה הראשונה החשיבו אִישה בריאה וחסונה – ניגודה הסימטרי של היהודייה הגלותית. יעקב אייזנשטאדט⁴² ברזילי, משה סמילנסקי ואף זאב יעבץ, המסורתי והמטרנליסטי, הכירו בתועלת הלאומית שבחוסן הפיסי הנשי.⁴²

אף נשים ארץ ישראליות הדגישו את חשיבותו של חוסן זה, אך הן ייצגו את הגוף הנשי באורח שונה. מחד גיסא, הן נטו לטשטש את ההבדלים הפיסיים שבין המינים. מאידך גיסא, הן לא התעלמו מן הפונקציות הביולוגיות של גוף האִישה. ואולם, כפי שאנסה להראות להלן, בפונקציות אלה הן ראו לא אמצעי, או כלי לגאולה, אלא דווקא מכשול בדרך להגשמה נשית במסגרת הלאומית. המתח בין הניסיון לטשטש מיניות וזהות מיגדרית ובין ההתייחסות לאימהות ראוי לאזכור מיוחד, שכן הוא מבטא את הקשר, בתוך השיח של הנשים, בין הדיון הכללי באימהות ובמשפחתיות – שנבחן קודם – ובין המודל הנשי החדש.

מתח זה בולט במיוחד בסיפורי ההתפתחות או החניכות של נשים, מעין 'בילדונגסרומן' פמיניסטי ארץ ישראלי. דוגמה מובהקת ואבטיפוס של ז'אנר זה הוא רומן המפתח האוטוביוגרפי של יהודית אייזנברג-הררי, המבוסס על חליפת המכתבים שלה עם חיים הררי. זהותה של הררי מתפתחת תוך כדי העימות, שהיא מתעדת בגילוי לב מדהים, בין הניסיון לטשטש הבדלי מיגדר ולבטל את קיומה של מהות נשית ובין היחס לאימהות. הררי (הגיבורה טליה) מיוצגת כמי שזהותה אינה ברורה, אך היא 'טבעית', 'ילדת דרוור', העבריייה החדשה, שהיא חלק אינטגרלי מן הנוף – ממש כ'פרח השדה' או ככרמי המושבה שבה גדלה. כנשים ארץ ישראליות אחרות, אין היא מתוארת בתוך הבית, אלא מחוצה לו, ובדרך כלל כשהיא בתנועה מהירה, לרוב רכובה על סוס. 'ברכיבה על סוסים היא הראשונה בכפר... ובה מפצירים לרקוד... בחרב שלופה מסביב למדורה'.⁴³ העמימות של זהותה המינית באה לידי ביטוי אף במנהגה ללבוש בגדים אוריינטליים, פעולה המשותפת לה ולנשים אחרות, כמו גם לגברים בני התקופה.⁴⁴ הדיוקן הקבוצתי של בנות הגימנסיה העברית הרצליה בבגדי שולמית (תמונה

42 ראה: ברלוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 43–49, 59.

43 הררי (לעיל, הערה 29), עמ' 18–19.

44 שם; עוד על האוריינטליזם ראה לעיל, הערה 22.

1), ודיוקנה של צילה פיינברג בבגדי גבר בדואי (תמונה 2), הם דוגמאות טיפוסיות לשימוש באוריינטליזם בשיח על המיגדר. נשים ארץ ישראליות, כמו גברים ארץ ישראלים, לבשו מלבושים ואביזרים 'מזרחיים' לצורך גיבוש זהותם המיגדרית. בתמונה 1, דרך משל, עוטות הנערות כיסוי ראש שהוא שילוב בין כיסוי ראש 'עברי', תנ"כי, ובין כיסוי ראש בדואי. בתמונה 2 מחופשת פיינברג לגבר ולבן המזרח. המלבוש הבדואי, הגברי, שדמה למלבוש אישה בשיפעת הכד שבו ובקפלי, נוקס בידי גברים ונשים מן האליטה למטרות שונות. גברים בני המושבות, ואף אנשי ה'שומר' ו'בר-גיורא', ראו בבגד זה סמל של גבריות ולאומיות אקטיבית. ואילו נשים מן האליטה הזאת השתמשו בו כמייצג של נשיות משוחררת ממגבלות מיגדריות.

אייזנברג-הררי בעצמה ניהלה חיים פעילים ואוטונומיים מחוץ לבית הוריה ברחובות. לאחר שניהלה גן ילדים עברי במושבה זו עקרה לירושלים, השתלמה בתוראה ולימדה בבית הספר של אוולנה דה-הרוטשילד. לאחר מכן עקרה ליפו ולימדה במכינה של הגימנסיה העברית הרצליה. אירוסיה ונישואיה לחיים הררי, מורה ואיש חינוך בעצמו, לא שמו קץ לחירויות שמהן נהנתה. הקשר ביניהם, ששני בני הזוג תיעדו בקפידה, היה ניסיון של שניהם ליישם את תפיסות השוויון שלהם במישור יחסי המיגדר. הררי בעצמו חזר והצהיר: 'איננו מאותם בני אדם האומרים, כי חוקים כפולים נתן אלוהים לגבר ולאישה'.⁴⁵ הוא אף התחייב לחיות חיים של טוהר מיני לפני נישואיו, בשל ביקורתו – וביקורתה של יהודית איזנברג – על ה'סטנדרד' המיני ה'כפול' ששלל מיניות נשית מחוץ למסגרת הנישואין, אך קיבל כ'טבעית' ואף רצויה התנסות מינית של גברים. בני הזוג אף קראו בצוואת ספרי הדרכה בתחום המין.⁴⁶ השותפות השוויונית עורערה כאשר נולד בנם הבכור. בקטעי יומניה של איזנברג-הררי, במכתביה ובאוטוביוגרפיה שלה חוזר ועולה הניגוד בין חירות האישה לאימהות: 'מדוע צריכים הנישואים לשנות את חיי האישה ולשעבדה לבית?' 'למה גזלו ממנה את עבודתה? כל חטאה שהיא אם'.⁴⁷ סירובה להשלים עם המגבלות שבאימהות מיוצג באמצעות האנלוגיה בין האם הארץ ישראלית לתחייה בארץ ישראל. שיאו של המשבר, שהוא בעבור איזנברג-הררי משבר אישי ולאומי, מתרחש לאחר לידת הבן, כאשר היא מחלימה ממחלה ממושכת בבית החולים שערי-צדק בירושלים. לא במקרה היא מסמיכה את המחלה לאירוע פוליטי-לאומי, לידתה של האומה התורכית, אשר 'נולדה מחדש' בעת מהפיכת התורכים הצעירים בשנת 1908. מהפיכה זו עוררה כידוע בקרב החוגים הלאומיים ביישוב תקווה לתחייה ציונית במסגרת האימפריה העות'מנית. באוטוביוגרפיה מתוארת טליה-יהודית כשהיא צופה מחלון בית החולים לילודות (ה'כלא' בפיה) בחגיגות החוריה (חג החירות באימפריה). את הולדת בנה הבכור, ילד עברי 'לאומי', היא פירשה כשעבוד. על הלוויית יולדת אחרת שמתה היא מעירה במרירות: 'גם היא יצאה לחופשי, חורייה'.⁴⁸

45 הררי, שם, עמ' 157–158.

46 שם, שם.

47 שם, עמ' 208, 220–221.

48 שם, עמ' 217.

גילוי הלב של אייזנברג-הררי אינו טיפוסי לכל כנות דורה. ואולם, המתח בין השאיפה לאקטיביות במסגרת תנועת התחייה הלאומית, אקטיביות המלווה בניסיון מודע לטשטש את גבולות המיגדר, ובין המועקה של עול המשפחה והאימהות, הוא מתח כללי, שבא לידי ביטוי בחיי נשות האליטה – בדפוסי התנהגות, בפעולות אופייניות ואף בכתיבה. לניסיון המודע לטשטש את גבולות הנשיות יש דוגמאות למכביר. כך, דרך משל, התלבשות בבגדי המין

תמונה 2: צילה פיינברג בתחפושת בדואי. השילוב בין אוריינטליזציה של הבגד ל'לבוש חוצה' היה מקובל באירועים קרנבליים כמו פורים. באדיבות תמר אשל.

השני, שתוארה במחקר ההיסטורי ובחקר הספרות כ'לבוש חוצה' (cross-dressing),⁴⁹ לא היתה מוגבלת לספרות. כמו טליה-יהודית, גם נשים ונערות אחרות בתקופה זו, ממפנה המאה הי"ט ועד לאחר מלחמת העולם הראשונה, נהגו להתלבש בבגדים דומים לאלה של גברים, ולעיתים בבגדי גברים ממש. היתה בכך מחווה ואף התרסה פומבית.

מניה וילבושביץ-שווט (1879–1961) והנשים בסג'רה אינן הנשים היחידות שנהגו כך, גם אם הן הידועות ביותר. הנשים לבית בלקינד, צילה פיינברג, שרה אהרונסון וטובה גלברג (1893–1974), לימים חברות ניל"י (תמונה 3), אימצו לעתים את הלבוש הגברי ואיתו התנהגות פומבית שנחשבה גברית. לבושן של נשים במושבות ובערים לא רק הטרים את לבושן של רפורמיסטיות ורדיקליות מן העלייה השנייה, אלא אף היה שונה ממנו במהותו.

נשים מן האליטה הארץ ישראלית התלבשו כגברים לא לצורכי עבודה או הגנה, אלא לשם הגדרה תרבותית של גבולות המיגדר. מאירה בלקינד (1900–1983) מספרת ביומנה כיצד בילדותה ובנעוריה עמדה על כך שיקראו לה מאיר ויניחו לה ללבוש מכנסיים. צילה פיינברג הרבתה להתריס בפומבי, באורח תיאטרלי מובהק ומודע, על ההגבלות הגופניות והחברתיות המוטלות על נערות, שכן היא נתכוונה להעמיד במבחן את הגדרת הנשיות. כדי להביע את זעמה על נישואי אחותה שושנה גילחה צילה את שער ראשה. בתמונה 4 נראית צילה מישרה מבט אל המצלמה. למחווה המתריסה של גילוח הראש היא הוסיפה תלבושת במדי תלמיד גימנסיה, המוכירים, במידה מרובה, מדי צבא באותה התקופה. אפקטיבית יותר היתה מחאתה על האיסור שנגזר על תלמידות הגימנסיה העברית הרצליה להתעמל במכנסיים. בעיצומו של שיעור התעמלות בגימנסיה השילה פיינברג את חצאיתה ונשארה במכנסי ספורט קצרים. לאחר מחאתה, התירה הנהלת הגימנסיה לתלמידות להתעמל במכנסיים ונוהג זה אומץ באגודות הספורט השונות.⁵⁰

פיינברג קראה תיגר על הגבולות שבין זהות נשית לזהות גברית ובין אופני התנהגות שנתפסו כמיגדריים. בתמונה 5, משנת 1908, היא לובשת בגדי רכיבה של גבר ואוחזת בשוט (סמל לאדנות ביחסי גברים-נשים; מוטיב זה מופיע תדיר בכתביו של אחיה, אבשלום פיינברג). תספורתה היא תספורת פאז', הנערה-המשרת, דמות תיאטרלית שהעלו נערות על הבמה במרכז אירופה ובמערבה. הפאז' היה התגלמות מובהקת של טשטוש ההבדלים הפיסיים שבין שני המינים.

49 על 'cross-dressing' ראה: M.L. Roberts, *Civilization Without Sexes: Reconstructing Gender in France, 1917–1927*, Chicago 1994; M. Gerber, *Vested Interests: Cross-Dressing and Culture Anxiety*, New York 1992; M. Vicinus, 'Turn-of-the-Century Male Impersonation: Rewriting the Romance Plot', *Victorian Studies / Victorian Sexualities*, eds. A.J. Miller & J.E. Adams, Bloomington 1996

50 בתוך: Sh. Reinharz, 'Manya Wilbushewitz-Shohat and the Winding Road to Sejera' ברנשטיין, חלוצות (לעיל, הערה 1), עמ' 95–119; שיחה עם דוד שוהם, נובמבר 1995; שיחות עם תמר אשל, ינואר-פברואר 1996; זכרונות צ' שוהם-פיינברג כפי שנרשמו מפיה, ארכיון פיינברג-שוהם; מ' בלקינד, 'בית בלקינד', יומן בכתב-יד, ארכיון ראשון לציון (1980). ראה גם להלן, בתחילת פרק ד.

תרבות גוף ששמה את הדגש על גוף אנדרוגני, ולא נשי או גברי, וכן על חינוך גופני, נחשבה בארץ ישראל ה'לאומית' – כבמערב אירופה – כמשחררת. לפעילות ספורטיבית פומבית של נשים נודעה חשיבות לאומית מיוחדת: לספורט, כפי שהראו היסטוריונים אחדים של התרבות הלאומית הצומחת (national culture), ובראשם ג'ורג' מוסה, היתה משמעות לאומית, במיוחד בתנועה הציונית. 'יהודי השרירים' סימלו את האומה הבריאה, המתחדשת והגברית.⁵¹ פעילות גופנית של נשים נתפסה כמשחררת עוד יותר – הן ממוסרות הדת ומהגבלותיה על הגוף הנשי והן ממוסכמות החברה ההיררכית. ואכן, נשים ארץ ישראליות נטלו חלק פעיל ביותר באגודות החינוך הגופני שהתירו פעילות מעורבת של בני שני המינים. זאת ועוד, הפעילות הספורטיבית קיבלה אופי מיגדרי מובהק. בתוך האגודות המעורבות – כמכבי למשל – התפתחו העדפות מיגדריות ברורות לסוגי הספורט השונים. נשים ונערות העדיפו התעמלות לסוגיה, ואילו נערים וגברים צעירים בחרו במשחקי כדור, ומפרוץ המלחמה בתרגילי סדר, שנשים ספורטאיות תפסו לעתים כמיליטריסטיים. העדפות אלה, כמו גם מחלוקות בין נשים לגברים על השליטה באגודות ובמשאביהן, הביאו לא אחת לפיצול בסניפים שונים של מכבי לאגודות של 'מכביות' ו'מכבים'.⁵² ה'מכביות', כפי שעולה מדברי מאירה בלקינד ופעילות תנועה אחרות כרחל (1897–1960), מרים ושולמית לוין, מצאו בפעילות גופנית משחררת ביטוי לזהותן הלאומית – אם כי ראו בה פעילות בלתי 'סיעתית' או מפלגתית. רוב הפעילות באגודות מכבי בלטו אף במלחמת השפות, למען השלטת לימוד העברית במוסדות להשכלה תיכונית וגבוהה, ולפיכך ניתן לשער שניסיון לעצב גוף נשי חדש היה פן נוסף של מאמציהן לבנות זהות מיגדרית ארץ ישראלית.⁵³

מחוות, אורחות התנהגות ופעילות היו אך חלק מן 'החניכות' הלאומית של נשים ארץ ישראליות (כמו של גברים, כמובן) מן האליטה. חניכות זו כללה לא רק חינוך, שהפך בהדרגה ליותר ויותר עברי ולאומי, אלא אף חניכה – הכשרה מקצועית. פעילות זו נעשתה הרחק מן המסגרת הביטית-המשפחתית, לרוב בערים החדשות דוגמת יפו, תל-אביב או ירושלים, ולעתים אף בלימודי המשך באירופה. הן ההתכתבויות המשפחתיות בנות הזמן והן מקורות אחרים מעידים כי נערות ונשים צעירות לא ראו את חינוכן הלאומי כבייתי. הן פירשו את חינוכן במושגים מקצועיים, כמימוש של יכולתן ('הגשמה', 'השלמה' או 'אנושיות'), או במישור הלאומי, ולאז דווקא במושגים ה'מטרנליסטיים' הרווחים בשיח הגברי על האישה המודרנית.

ביטויים לרצון לממש יכולת אישית ואנושית במסגרת לאומית אין מוצאים רק אצל אותן נשים שבחרו בקריירה שנחשבה בלתי נשית (קריירה מדעית כפיניברג או כרחל ספרדי-ירדן).⁵⁴ ביטויים כאלה מאפיינים גם נשים שחניכותן הלאומית נתפסה בעיני בני התקופה

51 מוסה (לעיל, הערה 7); הנ"ל (לעיל, הערה 8); ברקוביץ (לעיל, הערה 8), על הספורט כפעילות לאומית גברית.

52 בלקינד (לעיל, הערה 50), עמ' 77.

53 ר' לוין לש' לוין, ארכיון ראשון לציון, א 1-1/2385/79, 2386/79, ועוד.

54 אצ"מ, ארכיון ספרדי-ירדן, A.429.

תמונה 4: צילה פיינברג מגולחת ראש (1904). באדיבות תמר אשל.

כמטרנליסטית וכמבטאת כישורים מיוחדים לנשים, כמו מורות וגגנות. גברים מן האליטה האזרחית, ובמיוחד גברים מן האליטה המקצועית (מחנכים ומורים, מי שנחשבו כמחדשי העברית ומנחיליה), העדיפו כזכור להגדיר עבודת חינוך שנעשתה בידי נשים כבייתית או, לכל היותר, כהרחבה של התחום הביתי לתחום הלאומי. הם פירשו עבודה זו כמובן במושגים מטרנליסטיים.⁵⁵ מורות וגגנות, לעומת זאת, התייחסו אל עיסוקן כמקצוע, המשלב תכונות אישיות ואנושיות מחד גיסא, וחניכות המכשירה להתמחות מאידך גיסא. שילוב כזה מופיע למשל בתיאורי מסעות ההשתלמות לאירופה של הררי ושולמית לוין. שתיהן מושפעות מן ה'אוניברסלי' (הררי, לדוגמה, מן ההומניזם של ההשכלה כפי שהוא מיוצג באחוות מדאם דה־סטאל [Stael] ו'ז'אן ז'אק רוסו שבשווייץ), אך שואפות לשלב ב'לאומי' ובאישי, כדבריה של לוין: 'צירה לאומית ואנושית'. אך גם נשים שחניכותן היתה מקומית וארץ ישראלית מתארות אותה כמימוש של משאת נפש אישית מקצועית וכנקודת השיא בחייהן. 'הרגעים הראשונים והאחרונים', 'התקרבות למטרה [המקצועית היקרה]', 'הרגע החשוב בחיי' וכיוצא באלה. הדוגמאות הללו, חשוב לציין, הן משנת 1913, תקופת מלחמת השפות בסמינרים

55 ראה כתבה על הררי במלאת לה חמישים, הד החינוך, עיתון הסתדרות המורים בארץ ישראל, ג, כ"ג בכסלו תרצ"ו, עמ' 51.

למורים ולגננות, ושלב מכריע במאבק על צביון התרבות הלאומית המקומית. מכתביהן של תלמידות סמינר כשולמית ורחל' לוי, למשל, או של תלמידות תיכון כדוגמת פנינה לבונטין, מעידים על מחויבות עמוקה לעברית ולתרבות הלאומית.⁵⁶ זאת ועוד, הנשים התקשו לראות את המשך חייהן במסגרת הצרה של חיי האיכרות במושבות, וקצתן ביקרו קשות את אימותיהן ובנות-דורן על אשר לא בחרו בעיסוק שאינו ביתי. וכך כתבה רחל לוי לאחותה שולמית: 'אין זה תפקיד נעים כלל וכלל להיות בת איכר פסיווית (!) אך יקרה';⁵⁷ או שולמית בן אריאל (סגל) לשולמית לוי: 'הכאבני... על אשר... בנות מושבתנו הן מן ה"אחרונות"'. כמה מצעיר (!) לראות... מבנות עמנו עומדות בשדה בור הרחק מהפרחים הנחמדים [של ההשכלה – ב"מ] אשר נותנים לנו הרבה אוקסיגן לנשימה'.⁵⁸

לעתים ארכה החניכות הלאומית של הנשים זמן רב יותר מזו של הגברים והיתה מסודרת יותר. באורח פרדוקסלי, דווקא ההשקפות המסורתיות לגבי נשיות וגבריות יכלו לגרום הפרעות או הפסקות בחינוך נערים וגברים צעירים. כפי שצינו חוקרים אחדים, תקופת הלימוד של בנים בבית הספר במושבות היתה לעתים קצרה מזו של בנות, כי מן הבנים ציפו שייטלו חלק בעבודה החקלאית בגיל צעיר יותר. אף לימודי ההמשך של נערים הופרעו פעמים רבות, ולא רק בשל המלחמה והצורך להתעמתן ולהתגייס לצבא.⁵⁹

במקרים מסוימים זכתה הבת במשפחה לחינוך לאומי מסודר, ואילו אחיה הוכשר באופן חלקי לקריירה בלתי מוגדרת. הפיינברגים הם דוגמה מובהקת לכך. חינוכו של אבשלום פיינברג היה לאומי ובחלקו אף מסורתי, ואילו זה של צילה פיינברג היה לאומי ומקצועי, ובמובהק לא מטרנליסטי. לאחר שסיימה, ביחד עם חמש נשים אחרות, את המחזור הראשון של הגימנסיה העברית הרצליה, נתקבלה פיינברג ללימודי מדעים ואגרונומיה באוניברסיטת ברלין. בזכות הכשרתה המקצועית ניהלה לאחר המלחמה את פרדסי המשפחה, ואף החלה לכהן בתפקידים בכירים באגודת הפרדסנים. במקביל הצטרפה לארגון הפמיניסטי הראשון בארץ ישראל, 'הסתדרות הנשים העבריות לשוויון זכויות'.⁶⁰

החיים הגופניים-האקטיביים, המחוות השונות שטשטשו את הגבולות בין נשיות לגבריות, וכן הצורך בנשים להגשמה לאומית ואנושית – כל אלה יכלו לשמש אלטרנטיבה לדגם המטרנליסטי של הלאומיות, הגורס שהאימהות כשלעצמה היא הביטוי היחיד של זהות לאומית נשית. עם זאת, אף אחת מנשות האליטה שפעילותן וכתובתן נבחנה כאן לא ביקשה לבטל את המשפחה ולא קראה תיגר על עצם קיומה. נהפוך הוא. נשים אלה קיבלו את הזהוי, הרווח כל כך באתוס של היישוב, ובמיוחד באתוס של העלייה הראשונה, בין משפחה לאומה, וראו בראשונה אתר של ארץ ישראליות.

56 הררי (לעיל, הערה 29), עמ' 247–250; ש' לוי לז' לוי, ארכיון ראשון לציון, א 349/1–1, 21.1.1910; שם, א 79/1–1, ר' לוי לש' לוי, 2385/2386/2387/2388/2389, כ"ז באדר ב' תרע"ז, ללא תאריך, כ"ה באייר תרע"ז, י"ז באייר תרע"ז, ט"ו באייר תרע"ז.

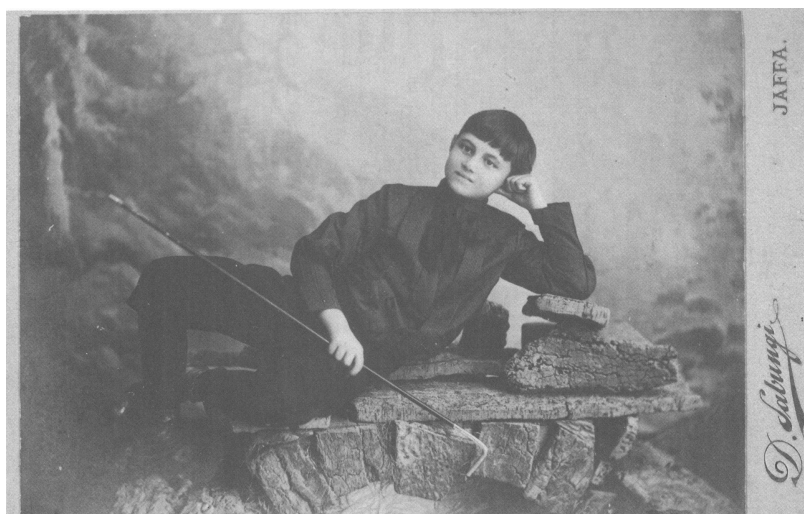
57 ר' לוי לש' לוי, שם, א 2407/31–1, ככל הנראה משנת 1913.

58 ש' בן-אריאל (סגל) לש' לוי, 25.1.1914, שם, א 2382/31/1.

59 ראה לעיל, הערה 29.

60 ביוגרפיה של צילה פיינברג, על פי קיצור זיכרונותיה, ארכיון משפחות שוהם ואשל.

תמונה 5: צילם פיינברג כנער עם שוט (1908). באדיבות תמר אשל.

השינוי שיצרו נשות האליטה הוא הניתוק של תפיסת המשפחה הלאומית מן היחידה המשפחתית המצומצמת, ה'גרעינית', ומן הקשר בין דורות: בין דור ההורים (בני העלייה הראשונה) ל'דור בארץ'. אנו יכולים לכנות את הקשר ה'משפחתי' המרכזי בתודעת דור זה ובדמיונו קשר של קירבה (affiliation). מהותו של קשר זה הוא האחוה שבין אחים לאחיות, במובן המילולי ואף המטפורי של מושג זה: בין נשים לגברים שהם בני אותו דור. קשר זה הפך למחויבות ה'משפחתית' החשובה והמכרעת ביותר, ומילא את מקומו של הקשר המשפחתי שבין ההורים (או דור ההורים) לילדיהם. האישה הארץ ישראלית הצעירה, כפי שהיא מצטיירת בהתכתבויות הענפות בקרב האליטה האזרחית, היא אחות-חברה, ולא דווקא בת או אם. מן ההתכתבויות האלה אף עולה, שקירבה זו היתה הקשר בעל המשמעות הרבה ביותר בחיי הדור שבארץ, ואף המרכזי ביותר בהתנסותם. קשר זה בולט במיוחד בהתכתבויות העשירה שבין האחים לאחיות לבית אהרונסון מזכרון יעקב; בין ילדיה השונים של משפחת בלקינד בראשון לציון – ובמיוחד מאירה, נעמן ואיתן; בין אבשלום לצילה פיינברג; בין האחים לאחיות לבית לובמן-חביב, אף הם מראשון לציון; בין תשעת הבנים והבנות של משפחת יודילוביץ' (מראשון לציון ומאלכסנדריה); בין האחות (ילין-פיקארד) לאחים לבית ילין, ובין בני שבט לוין לאחרים.

הקשרים המשפחתיים החד-דוריים הללו לא התקיימו רק בתוך המשפחה המצומצמת, אלא התפשטו לכדי רשת של קשרים בין בנים ובנות של משפחות שונות. הדוגמה הידועה ביותר לכך היא ה'רשת' של צעירי משפחות אהרונסון, בלקינד ופיינברג, הידועה כארגון ניל"י. דוגמאות ידועות פחות הן הקשרים שבין צעירי משפחות לובמן-חביב ולוין, או של אלה עם משפחות ילין ויודילוביץ' (או יודילוביץ' ובן-יהודה). זאת ועוד, כפי שהראתה בפירוט רחל אלבוים-דרור, לקשר הדורי היה ביטוי מובהק בפעילות בתחום הציבורי-האזרחי, הן בלימודים שמחוץ לבית ההורים, בקהילות התלמידים והתלמידות, והן במגוון הרחב של אגודות תרבותיות, סמי-פוליטיות ואף חשאיות, של צעירים בעשור שלפני מלחמת העולם הראשונה.⁶¹

הקשר המשפחתי שעליו הצבעתי לא הפריד בין נשים לגברים. נהפוך הוא, אגודות הצעירים הטיפוסית בתקופה שלפני המלחמה היתה מעורבת. רק אגודות ספורות כדוגמת הגדעונים לא קיבלו נשים אל שורותיהן.

הקירבה הדורית היא שעמדה, ככל הנראה, ביסוד הדימוי של משפחת האומה כאחוה, שבסיסה הוא הדור הארץ ישראלי. ואולם, אם גברים מן האליטה נטו לראות משפחה זו כמשפחה גרעינית, המבוססת על ראיית מיגדר מסורתית ועל השקפה מטרנזליסטית, הרי נשים מאותה אליטה נטו לנתק בין זהותן הלאומית לאידיאולוגיה המטרנזליסטית, לטשטש את הגבולות של ההגדרות הנשיות ולראות את הקשר המשפחתי וה'אנושי' (מושג של שולמית ורחל לוין) כמרכזי בחייהן.

61 אלבוים-דרור (לעיל, הערה 11); הנ"ל, החינוך (לעיל, הערה 1), א, עמ' 309–399.

ג. מלחמה, זהות לאומית ומיגדר

מלחמת העולם הראשונה העמידה את שאלת הזהות הארץ ישראלית, של נשים וגברים כאחד, לדיון מחודש, בעל אופי פוליטי ופומבי. אופיה הכלל-עולמי של המלחמה, והאופן שבו הביאה לגיוסן של חברות שלמות, השפיעו לא רק על אירופה, אלא אף על 'השוליים הקולוניאליים', שהפכו לאזורי לחימה. המלחמה נתפסה כמבחן העליון לנאמנותם הלאומית של יהודים למדינות מושבם, והיתה מקרה-מבחן לטיעון בזכות האמנסיפציה שלהם ושילובם בחברה.⁶²

בארץ ישראל היתה בעיית הזהות מרכזית, במיוחד בקרב הצעירים. גם הדיון של האליטות הצעירות ביחס לזהותן, גם נאמנותן הפוליטית הקולוניאלית (לאימפריה העות'מנית או למדינות ההסכמה) וגם פעילותן היו קשורות קשר הדוק בתפיסות של גבריות ונשיות. כפי שאנסה להראות, ההבחנה המיגדרית שימשה אמצעי להבנת השפעות המלחמה ולפירושן של השפעות אלה. השינויים שהמלחמה חוללה ביישוב, ובמיוחד הסכנה – המדומה יותר מאשר המוחשית – לקיומו, תוארו והוסברו כשינויים ביחסים בין המינים, ובמיוחד במצבן של הנשים. המלחמה הביאה כאמור לפוליטיזציה של שאלת הזהות. הצטרפות תורכיה למעצמות המרכז, בסתיו 1914, שמה קץ, באחת, לשיטת הקפיטולציות והחסינויות, שהיתה נהוגה ברחבי האימפריה העות'מנית ואפשרה לנתינים לא עות'מניים (כמחצית מכתשעים אלף יהודי ארץ ישראל) להנות מחסותן של מעצמות זרות. עתה נאלצו תושבים יהודים לבחור בין התעת'מנות לגירוש. להתעת'מנות, ולאזרחות עות'מנית בכלל, היה קשר הדוק למיגדר. גברים שבחרו באזרחות נאלצו לשרת בצבא, שירות שרשמית היה פתוח גם בפני לא-מוסלמים מאז מהפיכת התורכים הצעירים. בניגוד לכך, היתה תפיסת האזרחות של נשים פסיבית ומטרנליסטית, כפי שהיטיבה להראות פאטמה מוגה גושק. תפיסה זו הדגישה את חיוניותן של הנשים ללאום כ'אימהות המולדת' וכמתנכות ילדיה (גישה שאינה שונה בתכלית מן המטרנליות הציוני הארץ ישראלי שנדון למעלה). היא לא עודדה פעילות פומבית של נשים, ובוודאי שלא שירות לאומי אקטיבי – צבאי או סמי-צבאי.

כפי שהראה יעקב מרקוביץ, בחר הרוב המכריע של הגברים הארץ ישראלים בהתעת'מנות.⁶³ גברים מן האליטות ראו בצבא העות'מני המתוקן, ובאימפריה בכלל, אמצעי לביטוי לאומיותם הארץ ישראלית ולהגשמה פעילה של לאומיות זו. הצבא או המינהל האזרחי העות'מני לאחר 1908 ייצגו בעיני אליטה זו אפשרויות של חיים פעילים וקריירה

62 על היישוב בארץ ישראל ומלחמת העולם הראשונה ראה: מ' אליאב (עורך), במצור ובמצוק: ארץ-ישראל בתקופת מלחמת העולם הראשונה, ירושלים 1991; ג' אפרתי, ממסבר לתקווה, היישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה, ירושלים 1991. על בעיית הזהות היהודית ומעמדם של היהודים בפזורה ובארץ ישראל ראה למשל: י' פרנקל, 'מדיניות השוליות הפרדוקסלית: המצב היהודי בשנות המלחמה והמהפכה', זמנים, 27–28 (1988), עמ' 153–161.

63 י' מרקוביץ, 'בכף הקלע של הנאמנות: התגייסות יהודי ארץ-ישראל לצבא התורכי', במצור ובמצוק, שם, עמ' 97–111; F.M. Göçek, 'From Empire to Nation: Images of Women and War in Ottoman Political Cartoons', בתוך, מלמן, גבולות (לעיל, הערה 8), שם.

אישית, גם אם האליטה לא הזדהתה מבחינה אידיאולוגית עם תכניה של מהפיכת התורכים הצעירים, ונטתה לבקר את דרכי ניהולה המושחתות של האימפריה. וכך כתב, ערב מלחמת העולם הראשונה, זרובבל לובמן-חביב:

כך הדבר ברור למדי, עלינו ללמוד בקושטא ויהי מה. עלינו לדעת את השפה התורכית ואת הממשלה התורכית כדי שנוכל לעשות את המוטל עלינו בארצנו. ולכן כל המכשולים המעצורים שיתיצבו על דרכנו כאין וכאפס הם וצריך להתגבר ולעבור... בזמן האחרון יש שנדמה לי שהאני שלי אבד לי ואיני אלא כמין מכונה מכונה (!) למטרה ידועה, שעובדת מבלי לנטות מימנה ושמאלה.⁶⁴

חביב, כבוגרים אחרים של מחזוריה הראשונים של הגימנסיה העברית הרצליה, בחר בקריירה עות'מנית. בחירה זו לא היתה פרי החלטה אישית בלבד, וזכתה לעידוד ולהכוונה של הנהגת הגוף המנהל של תלמידי הגימנסיה, 'הסתדרות התלמידים', ו'הוועד המצומצם' שלה. בין מי שבחרו בהתעת'מנות אקטיבית ראויים לציון גם משה שרתוק, משה כהן ואביעזר ילין, וכן איתן ונעמן בלקינד.⁶⁵ אף פעילים בהתארגנויות גבריות מובהקות כ'גדעונים' הצטרפו לצבא העות'מני. המתגייסים לקצונה ראו בקצין העות'מני ה'לאומי' והפרוגרסיבי, מן הדגם של אחר 1908, מודל של חיים גבריים אקטיביים. בתחילת המלחמה לא נתפס מודל זה כעומד בסתירה ליהודי הארץ ישראלי החדש. נהפוך הוא, דרכו של יהודי זה להגשמת עצמו ולהשגת שאיפותיו הלאומיות עברה דרך קושטא. על הקשר ההדוק בין לאומיות ארץ ישראלית לעות'מניות מצביע למשל ברוך בן-יהודה, מפעילי 'הסתדרות התלמידים', שהעניק להתגייסות פירוש של 'שירות-לאומי' ציוני.⁶⁶

ואולם, ההתנסות בחיי צבא במהלך המלחמה גרמה תחושת משבר עמוקה – הן משבר לאומי והן משבר מיגדרי. מרבית המתגייסים סופחו לחילות-עזר, ובמיוחד לגדודי העבודה (טאבור ע'מליה) של הארמיה הרביעית, ורק מיעוט מבוטל לחם בחילות הלוחמים. אלה ואלה היו מיעוט דתי ואתני. המסופחים לחילות העזר נאלצו להתפרק מן הסמל העיקרי של לאומיותם וגבריותם – נשקם הפרטי. אף פרחי קצונה באקדמיות הצבאיות השונות החלו לראות בשירות הצבאי השפלה אישית ולאומית. משברים אלה תועדו בקפידה בידי פרחי קצונה, בעיקר מבין בוגרי הגימנסיה העברית הרצליה.⁶⁷

בשל הדרתן מן הצבא ומן השירות הציבורי, פירשו נשים מתעת'מנות את אזרחותן וזהותן באורח שונה. אף נשים מן האליטה המתעת'מנת הזדהו עם הלאום התורכי החדש. הזדהות זו זכתה לביטוי למן מלחמות הבלקנים, אף בקרב מי שנודעו לימים כאנטי עות'מניות וכאנגלופיליות מושבעות. שרה אהרונסון, למשל, הזדהתה עם האימפריה בתקופת מלחמות

64 ז' חביב (לובמן) לי' חביב, ארכיון ראשון לציון, א 1-2/670, כ"ב בטבת תרע"ד.

65 ראה: מרקובצקי (לעיל, הערה 63); ב' בן-יהודה (עורך), סיפורה של הגימנסיה הרצליה, תל-אביב תש"ל.

66 ב' בן-יהודה, 'יומן דגניה', ארכיון הגימנסיה העברית הרצליה, תל-אביב [חש"ד].

67 סיפורה של הגימנסיה הרצליה, שם, עמ' 181-202.

הבלקנים. היא הפכה לפרו־בריטית רק בשנת 1915.⁶⁸ אף שולמית בן־אריאל הזדהתה עם הלאומיות התורכית החדשה והשוותה אותה ללאומיות הארץ ישראלית. 'מתלהבות אנחנו', כתבה מן הקולג' האמריקני לבנות בקושטא בשנת 1913: 'תמיד אודות תורכיה וכל הפוליטיקה (!)', כי הן כולן לאומיות ומלאות רגש אהבה למולדת... ואנוכי לוקחת חלק בכל זאת כי... גם אנוכי אוהבת את תורכיה ארץ מולדתנו'.⁶⁹

הצהרות נאמנות אלה, הניחנות בהתלהבות נאיבית משהו, הפכו פוליטיות ופומביות עם פרוץ המלחמה. נשים מתעת'מנות בחרו לעתים להצהיר על נאמנותן הפוליטית – ובדרך זו להכריז בפומבי על זהותן הלאומית הארץ ישראלית. כך, למשל, רחל לישנסקי (ינאית) מספרת שנשים צעירות בירושלים דרשו מן השלטונות להעניק להן אזרחות, וניצלו את קבלת הנפוס' (תעודת הזהות העות'מנית) כדי לשנות את שמות המשפחה הרוסיים שלהן לשמות עבריים. הופעתן המאורגנת של נשים אלה בבניין הסראיה בירושלים הפתיעה פקידים ערביים ותורכיים, שלא הורגלו 'לראות נשים פונות בענייני תעודות'.⁷⁰ בקשת הנפוס' הפומבית נתפסה בעיני ינאית ואקטיביסטיות אחרות כ'קניית אזרחות ארץ ישראלית'. אמנם, ינאית אינה מייצגת את נשות האליטה שבהן עוסק מאמר זה. ואולם, הפרשנות האקטיבית המיגדרית שהעניקה לאזרחות אופיינית דווקא לנשים מאליטה זו. בזמן המלחמה הדגישו הנשים הללו את זכותן לממש את אזרחותן כנשים במסגרת כלכלת המלחמה או השירות בצבא, והן ביקשו לעצמן תפקידי שירות נשיים מסורתיים, כאחיות צבאיות או כרופאות. נשים שירתו בתפקידים אלה בבתי חולים צבאיים תורכיים, גרמניים ואוסטריים, ובבתי חולים של המגזר ה'אזרחי' (למשל אלכסנדרה בלקינד והלנה כגן). מילוי תפקידי שירות כגון אלה לא פגע באידיאולוגיית המיגדר המטרנליסטית, ורופאות הועלו על נס גם בדיון הציוני וגם בדיון המסורתי, שהתקיים ביישוב על נשים במלחמה.⁷¹

ואולם, במקביל לשיח המטרנליסטי התפתח בזמן המלחמה דיון אחר, שבו הוענקו ללאומיות של נשים ולעבודתן הלאומית פירושים חדשים ואקטיביים. דוגמה לדיון כזה הוא הוויכוח על הקמת גדוד עברי ארץ ישראלי בשלהי המלחמה. הגיוס לגדודים, כפי שהראתה אניטה שפירא, הביא את הדיון על השימוש בכוח לאינטנסיביות חסרת תקדים והעלה את ה'טמפרטורה' של הרגשות הלאומיים לנקודת רתיחה.⁷² נשים נטלו חלק פעיל באקסטוזה לנוכח הקמת הגדודים, אם כי קצתן נותרו בחזקת צופות פסיביות בחזיון הלאומי. מעידים על כך מכתבים רבים של נשים מן המושבות ליקיריהן, ממגויסי הצבא האמריקני והבריטי, ואף חיילי הגדוד הארץ ישראלי. דוגמה טיפוסית להתערורות הלאומיות היא איגרת של מרים לובמן־חביב לאחיה זרובבל, הכתובה בפתוס אופייני: '...מחו דמעה מלחיים כי יש תקווה לאחריתנו. יום הגאולה

68 ש' אהרנסון לא' אהרנסון, ארכיון בית אהרנסון, חטיבת שרה/2, 30.10.1912: 'התורקים שלנו, מפסידים תמיד, מי היה מאמין כי המונטנגרים יתחזקו כל כך. מכל הצדדים עוזרים להם לעזוזאל (!) ילכו. מי יודע עוד מה יהי הסוף עם תורקינו?'

69 ש' בן־אריאל לש' ור' לוין, ארכיון ראשון לציון, א 5.9.1913, 2382/31-1.

70 ר' ינאית בן־צבי, אנו עולים, תל־אביב 1961, עמ' 198-199.

71 מלמן (לעיל, הערה 8).

72 שפירא (לעיל, הערה 9), עמ' 127-132.

מתקרב ובא, בנים שבים לגבולם וכיונים ארבותיהם טסים ועפו הנאהבים אל הנעימים... גילו ושמחו גיבורי-החיל. אני שיכורה משמחה וגיל'.⁷³ בצד השיכון של קבלת הפנים ל'גיבורי החיל' היו גם גילויים מיגדריים אקטיביים של לאומיות, שמצאו ביטוי אף בקריאה לשירות צבאי של נשים בתפקידים מיוחדים, נשיים. כך, דרך משל, בשנת 1918 תבעו נשים אקטיביסטיות בתל אביב, ביניהן כמה מבוגרות הגימנסיה העברית הרצליה, שייגיסו אותן לגדוד הארץ ישראלי. התביעה לוותה בוויכוח, בין הנשים לבין עצמן, על אופי ההתנדבות ומסגרתה: האם זו תתבצע בלא תנאים, 'מבלי לבחור את המקצוע' ובלא העדפה למסגרת עברית-לאומית, או בתנאים מסוימים בלבד. הרוב התנה את הגיוס ביעד מקצועי ולאומי כאחד. המיעוט, שאותו ייצגה יונה פפו מראשון לציון (1893–1995), מבוגרות המחזור הראשון של הגימנסיה העברית הרצליה, היו מוכנות לשרת בכל תנאי.⁷⁴

ויכוח דומה התעורר בראשון לציון עצמה ונשא אופי משפחתי ודורי מובהק. נשים שחיו בתוך בית ההורים נאבקו בסמכותם כדי לממש מה שהן עצמן ראו כחובה לאומית מיגדרית. הדיון היה חריף במיוחד במשפחת בלקינד, שבניה שירתו במסגרת צבאית – בצבא העות'מני, ואחר כך בגדודים (הבריטי והארץ ישראלי) ובמחתרת ניל'. מאירה בלקינד, אחותם של נעמן (מהרוגי דמשק) ואיתן, דרשה לשרת כאחות במסגרת 'המגן האדום' בתוך הגדוד הארץ ישראלי. בניגוד לנשים אחרות, היא התגברה על התנגדות הוריה. רעיון ההתגייסות לא יצא לפועל. ואולם, האופן שבו מנסחת בלקינד את החלטתה להתגייס מלמדנו כיצד הגדירה את זהותה הלאומית באמצעות המיגדר: 'חושבת אני כמו שהחובה עכשיו על כל צעיר עברי להתגייס לצבא בתור מחזיק בנשק, כך החובה עלינו הצעירות להתנדב בכל מה שאנו בתור צעירות יכולות לעזור'.⁷⁵

המלחמה העניקה לנשים מגוון של אפשרויות. עם זאת, המבחן שבחוגים אקטיביסטיים מסוימים נתפס כמבחן אולטימטיבי לזהות לאומית – היכולת להקריב קורבן-דם אקטיבי – הוא שקבע, ברובם המכריע של המקרים, את הגבול בין נשיות לגבריות. נשים לא הגדירו את הקורבן כיכולת לקנות את הארץ בדמן. גבול זה טושטש או נחצה במקרים חריגים ביותר, אך בעלי השפעה ותהודה רבה, כגון זה של שרה אהרונסון, שיידון בפירוט בהמשך. אך בטרם אעסוק בקורבן של אהרונסון בפרט, מן הראוי לבחון את ההבטים המיגדריים של תפיסת הקורבן הלאומי בכלל.

ד. נשים כקורבנות האומה: הסקסואליזציה של המלחמה

המלחמה עוררה מחדש את החשש שיחולו שינויים ביחסי המיגדר, במיוחד לגבי מקומן של נשים בחברה. חששות אלה מאפיינים חוגים שונים, אקטיביסטיים ובלתי אקטיביסטיים, נציגי

73 מ' חביב (לובמן) לו' חביב, ארכיון ראשון לציון, א 1-350/1, בתוך מכתב 'קולקטיבי' לו' חביב המגויס, מבני משפחה ומכרים במושבה, כ"ח בתשרי תרע"ט.

74 י' פפו לו' חביב, שם, א 1-345/1. התאריך אינו ודאי.

75 מ' בלקינד לו' יודילוביץ', ארכיון יודילוביץ', אצ"מ, A192/28, ט"ז באב תרע"ח.

המנהיגות הממוסדת של היישוב ובני הדור הראשון. גם אלה וגם אלה נטו להציג את המשבר שאליה נקלע היישוב, ובמיוחד את יחסיו עם השלטונות העות'מאניים, באמצעות דימויים מיגדריים ודימויי מיניות וכו'. בשיח זה על המלחמה, ובמיוחד בכתיבתם של גברים, יש התעלמות מפעילותן של נשים ולעתים אף מן האישה הארץ ישראלית החדשה והפעילה, וחזרה לדימוי הפסיבי של היהודייה כקורבן וכסמל לגורל הלאומי.

ככל שהתארכה המלחמה כך עבר הדיון עליה תהליך של סקסואליזציה. דיון זה מתאפיין בהדגשה מוגזמת של הסכנה הפיסית-המינית לנשים יהודיות. זאת ועוד, האישה מסמלת את האומה, והאיום עליה – איום שהיה ככל הנראה דמיוני ולא ממשי – משמש דוגמה וסמל לאיום על היישוב ועל עתידו. עם זאת, הסמליות המינית הזאת אינה מיוחדת לארץ ישראל. בשיח הציוני (ולא רק בספרות העברית, כפי שהראיתי למעלה, אלא גם באיקונוגרפיה הפופולרית) יוצגו נשים כסמל של הלאום. ואולם 'ציון', לעולם דמות נשית, לא חרגה מן הסמליות אל ההיסטוריה. ציירים ציוניים, כמו ליליאן או אומני בצלאל, לא תיארו נשים היסטוריות. בפמיניזציה זו של הלאום היהודי לא היה כמובן כל ייחוד. כפי שהראתה מרינה ורנר, תנועות לאומיות עשו שימוש בנשיות כסמל של לאומיות מיתית, א־היסטורית, ולעתים אף פסיבית. ייצוג האישה כסמל פסיבי של האומה הגיע לשיא בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשנשים הפכו לסמלים מניעים ומגייסים של דעת הקהל במערב אירופה. האישה כקורבן נוצלה רבות בתעמולה של כל הצדדים הלוחמים. הדוגמה הבולטת ביותר לסקסואליזציה כזו של שיח לאומי היא הצגתן של הנשים הבלגיות כסמל לאומה הבלגית המובסת, מוטיב מרכזי בתעמולה הבריטית הקלסית בנושא הזוועות הגרמניות בבלגיה.⁷⁶

ואולם, בדיון בארץ ישראל היה לאישה כסמל לקורבן הבט מקומי מיוחד. בדיון זה הועתקה הסמליות של מְעֻנָּה ומְעֻנָּה מן המציאות המזרח אירופית של הפוגרום אל המזרח התיכון, והמוטיבים המוכרים של התעללות ופגיעה בכבוד הנשי תורגמו ללשון אוריינטליסטית. במילים אחרות, סטריאוטיפ המְעֻנָּה – הקוזק – הועתק אל הגבר המזרחי-המוסלמי, כפי שזה נצטייר ויוצג במסורת האוריינטליזם המערבי. היהודייה מ'תחום המושב' שבמזרח אירופה הועתקה אל העבריה ה'מודרנית'. לסמל המועתק היתה עוצמה רבה משום שניתן היה להסמיכו לדוגמה היסטורית של רדיפת מיעוט אתני ודתי בזמן המלחמה: ההשמדה השיטתית של הארמנים בתחומי האימפריה העות'מאנית החל בסתיו 1915. האנלוגיה בין הארמנים ליהודי ארץ ישראל, בין גורל העם הארמני לגורל הצפוי ליישוב, בין האישה הארמנית – המחוללת באורח שיטתי בידי שליטים הרודים בה בתוקף לאומיותם (עות'מנים) והמיגדר שלהם – לבין האישה הארץ ישראלית, חוזרת ומופיעה במכתבים וביומנים של בני המושבות. אלה שבים ודנים באיום התורכי לנשים – ובמרומו ליישוב כולו.⁷⁷

הרטריקה של מיגדר וקורבן מאפינת עוד יותר את כתבי הפעילים בני הדור בארץ

76 מלמן, גבולות (לעיל, הערה 8), הקדמה; M. Warner, *Monuments and Maidens, The Allegory of Female Form*, London 1985

77 ראה למשל אצל: י' יפה, 'יומן זכרון יעקב, אפריל 1917–אפריל 1918, ארכיון בית אהרונסון; ועוד במקורות נוספים.

בחוגים כנ"ל למשל, שבהם, במציאות היומיום של המלחמה, טושטשו ההבדלים המסורתיים בין נשים לגברים. הדיון שהתעורר לאחרונה על יחסו של היישוב לטבח בארמנים התעלם מנקודה זו ומחמיץ בכך הבט חשוב בדיון על הזהות הארץ ישראלית בתקופת מלחמת העולם הראשונה.⁷⁸ אנשי נ"ל, מן הראשונים לעורר את השאלה הארמנית, עשו זאת במונחים של מיגדר ומיניות. פיינברג תיאר תורכים, וגברים 'אוריינטליים' בכלל, בשפה אוריינטליסטית מובהקת, המזכירה את האתנוגרפיה המערבית של מפנה המאה ה'ט. בדו"ח שלו להנרייטה סולד (אז מחברי חבר הנאמנים של תחנת הניסיונות של אהרונסון בעתלית), משנת 1916, יש דיון רב ב'סיבות האתנוגרפיות' וב'סיבות האתיות' להתנהגות האוכלוסייה המוסלמית בזמן המלחמה. פיינברג הדגיש את מיניותו של הגבר האוריינטלי ואת האופן שבו היא מסכנת את המשפחה בפרט ואת החברה בכלל.⁷⁹ כמו כן יופה, בעל הזיכרונות מזכרון יעקב, גם פיינברג היה רגיש למה שפירש כפגיעה בכבודה של האישה הארץ ישראלית. בחלקי הדו"ח העוסקים בהחרמות רכוש לצורכי חירום הוא מתעכב בפירוט על פריטי ביגוד אינטימיים של נשים שהוחרמו לשימוש רפואי. הוא נסער במיוחד מהפקעת ציוד גניקולוגי. בשני המקרים מעניק פיינברג פירוש לאומי פומבי לאינטימי ולנשי.⁸⁰ הפקעתו והלאמתו של מה שנחשב פרטי ונשי במובהק היא בעיניו סמל להשפלה לאומית, שעיקרה הרס הגבולות שבין התחום הנשי-האינטימי לתחום הציבורי והפומבי.

אהרון אהרונסון תרם אף יותר מפיינברג להפצת דימויי הקורבן והמיגדר. הוא עשה זאת בדו"חות המודיעיניים שלו לבולשת הבריטית, ובמיוחד בדו"חות השונים על הטבח בארמנים, דו"חות המוכרים כ-'Pro-Armenia'.⁸¹ הסמל המרכזי לדיכוי הארמנים הוא ניצולן המיני השיטתי של נשים ונערות. בשימוש שעושה אהרונסון בסמל מיטשטש לחלוטין ההבדל בין הקורבן ההיסטורי (נשים ארמניות) לארמניה כאומה שנתחסלה.

לעומת כל זאת נעדרת הסקסואליזציה של המלחמה – כמו גם מוטיב הקורבן המיני – מכתובתן של נשים ואף מדפוסי הפעולה שלהן. זאת ועוד, נשים מן האליטה ראו לעתים במלחמה נקודת מפנה, הן בחייהן האישיים והן בהיסטוריה הלאומית. בעבור נשים מסוימות ייצגה המלחמה לא רק עקירה ומחסור פיסי, אלא אף פרק בהתנסות מעשירה – חלק מחניכותן הלאומית. כפי שמציינת מרים לובמן בשנת 1919: 'הרבה למדתי במלחמה זו, והרבה אנשים חקרתי. ונדמה לי שתקופה עשירה כזו כבר לא תשוב כל-כך מהר. אנו הספקנו להכיר טיפוסים שונים ולהכיר את העולם סביבנו'.⁸² במקרים מסוימים הגדירו נשים מחדש את גבולות המיגדר באמצעות מחוות ופעילות פומבית. ואולם, אם בדיון על הנשים ניטשטשו

78 התייחסות לייעוד המרכזי של המיגדר חסרה אצל י' אורון. ראה: י' אורון, הבנאליות של האדישות – יחס היישוב והתנועה הציונית לרצח-העם הארמני, תל-אביב 1995. דיון כללי יותר בטבח הארמנים ראה: V.N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide*, [n.p.] 1995. גם דדריאן 'עיוור למיגדר'.

79 אמיר, אבשלום (לעיל, הערה 32), עמ' 328.

80 שם, עמ' 275.

81 A. Aaronsohn, 'Pro Armenia', ארכיון בית אהרונסון, חטיבת אהרון/26/13/6.

82 מ' לובמן, ארכיון ראשון לציון, א 1-676/3/2, כ"ז בחשוון תרפ"ט.

הגבולות של הנשיות והגבריות, הרי גברים בחוגיהם נטו להיזקק לדימויים המסורתיים והפסיביים של הנשיות.

ארגון א', הידוע ביישוב כנ"ל⁸³, יכול לשמש דוגמה מובהקת, אולי המובהקת ביותר, לדו־קיום וליחסי גומלין בין שני דימויי האישה: האישה החדשה והאם הלאומית, בשיח על מיגדר ולאומיות. נ"ל⁸⁴ יכולה להיות דוגמה מועילה להיסטוריוגרפיה מסיבה נוספת. בחקר הקבוצה הוקדשה תשומת לב מרובה לשרה אהרונסון. עם זאת, היא נתפסה כדמות חריגה, וסיפורה סופר כסיפור נשי בודד, שאינו משתלב כלל בתולדות היישוב או בתולדות המיגדר ביישוב. לפיכך ראוי לעסוק בפירוט בה ובמותה.

ה. כרוניקה של מוות הירואי: גבולות המיגדר והלאום בפרשת שרה אהרונסון

מסוף שנת 1916 ועד לתפיסתה ולמותה באוקטובר 1917 ניהלה שרה אהרונסון בפועל את ארגון א'. היא ארגנה את פעילותו הפרו־בריטית, תיאמה את פעילותם של עשרות המסייעים לו, בארץ ישראל ובאיזור הלבנון, ופיקחה על רשת רחבה (הרחבה ביותר בשירות המודיעין הבריטי בכל המזרח התיכון) של מודיעים ותומכים. נוסף לכך היתה אהרונסון ממונה על הקשרים בין הארגון לשלטונות העות'מניים, וכן בינו ובין ההנהגה העוינת בזכרון יעקב.

מן המקורות השונים על נ"ל⁸⁵ עולה בבירור, כי מנהיגותה לא הוגדרה אך ורק במושגים משפחתיים.⁸⁶ במילים אחרות: סמכותה לא נבעה רק מהיותה אחותו של מנהיג המחתרת. ואולם המקורות הארץ־ישראליים – להבדיל מאלה העות'מניים והבריטיים – מגלים פער בין עיצוב דמותה כגיבורה בידי הגברים שבסביבתה הקרובה ובין ייצוגה העצמי והאופן שבו תפסה היא את נשיותה ואת הקורבן שלה. בכתבי הגברים, במיוחד בני משפחת אהרונסון, מעוצבת שרה אהרונסון כאישה ביתית ופרטית נאמנה למשפחתה.⁸⁷ החלטותיה הפוליטיות מוצגות כרגשיות במיוחד, תיאור העומד בסתירה מוחלטת להחלטיות ולהעדר רגשנות המופגנים בכתבים שלה עצמה, אשר שרדו והגיעו לידינו. חשוב מכך, כתיבתה מגלה עד כמה היא היתה מודעת להעדר יציבות ביחס אל הנשים ובתפקודן של נשים במלחמה. שרה אהרונסון נתפסה בעיני אחרים כאישה נשית ויצרית ביותר, ואף כך ראתה את עצמה. יחד

83 על שרה אהרונסון ראה: א' אהרונסון, שרה שלהבת נ"ל⁸³, תל־אביב 1962; יערי־פולסקין (לעיל, הערה 28), ספר ד.

84 ראה למשל: אהרונסון (לעיל, הערה 81); יומנו של לויבה שניאורסון, אצל יערי־פולסקין, שם, עמ' 73. במקורות עות'מניים מודגשת האקטיביות העצמאית וה'גברית' של אהרונסון, והיא מוצגת כמנותקת מן התחום הביתי. ראה: ע' בק, מודיעין וריגול בסוריה, לבנון וארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה, 1913–1919, ההדיר א' טאובר, רמת גן 1991. יש מקום להשוות זאת גם לייצוגה בכתבי חיילים וקצינים בריטים מכוח הכיבוש. דוגמה ראויה לציון להתייחסות לשרה היא הביוגרפיה 'Sarah Aaronson', המופיעה בזיכרונותיו של Albert R. Surry, מן הרגימנט של אסקס (הבריגדה ה־161, דיבזיה 54), אוספי מוזיאון המלחמה האימפריאלי (Imperial War Museum), IWM 82/22/1, A.R. Surry, (אין עימוד). סורי, כמו עזיז בק, מתאר את גבורתה של שרה בלא להתייחס להיותה אישה ובמנותק מבית או ממשפחה.

עם זאת, היא הרבתה לתאר את עצמה ואת עבודתה כגבריות. לעתים אף ייחסה גבריות לנשים שהיו פעילות בתוך ארגון א' או שנמנו עם רשת התומכים שלו, כמו שושנה וילבושביץ או טובה גלברג (רוייטמן).⁸⁵ זאת ועוד, שרה היתה מודעת ביותר להיפוך בתפקידי המינים ולשינויים בהגדרת נשיות וגבריות בזמן המלחמה. בקטע בלתי ידוע, שנכתב בפורים 1916, היא מתארת כיצד היא ונשות ניל' האחרות התחפשו בפורים לגברים וגרמו לסערה במושבה זכרון יעקב:

היום שושן פורים, תמול (=בפורים) אחותך הנשואה (כך כותבת שרה לרבקה אהרונסון בנייר-יוק) גם לא התביישה להתחפש יחד עם הצעירות חנה וטובה [גלברג], והפכנו את העולם יפה יפה. אני בתור גבר וגם טובה... אני בחליפת אב' [שלום] בגד חדש אפור, הצבע שהביא מנסיעתו האחרונה ונהייתי קצת Naine (=גמד בצרפתית) אבל אלכסל 'קטנטן'. זה התאים לי עד מאוד. טובה בתור גבר בבגדי הסמוקינג של אהרעל' (=אהרון אהרונסון) היה יפה מאד. רקדנו והפכנו עולמות. עד שגם הבאנו בסכנה כמה וכמה נשים. המסכנות התאהבו בשני הבחורים היפים.⁸⁶

הלבוש הגברי אינו אלא ביטוי נוסף של הנטייה הנזכרת למעלה ל'לבוש חוצה', שרווחה בקרב בנות האליטה האזרחית. במבט ראשון נראה, שהתחפשות של נשים לגברים, במסגרת שניתן לראותה כקרנבלית, היא פעולה המשמרת את ההיררכיה המיגדרית ואינה משנה אותה. היפוך המיגדר נסבל בכל התרבויות כמעשה קרנבלי מובהק. הפעולה הקרנבלית (carnavalesque), כפי שטענו באחטין, וולטר בנימין ואף ברטולד ברכט, התיר 'להפוך את העולם', ואף לעמעם את החלוקה הבינרית העומדת ביסוד כמה תרבויות היסטוריות: למשל ההבדל בין אישה לגבר.⁸⁷ ניתן לומר, שהקרנבל בכלל, וחזיון פורים בפרט, מתירים שינוי מוסכמות ופותרים פתח לאנדלמוסיה חברתית, אם כי באורח זמני ותיאטרלי. אין השינוי מסכן את העולם האמיתי, הממשי, שמחוץ לקרנבל, על ההיררכיות השונות שבו. ואולם בפורים, כבקרנבלים אחרים, ניתן לראות גם הצגת אלטרנטיבה מהפכנית לסדר הקיים, ולא רק אישור של הסדר הזה, כפי שהדגים אלימלך הורוביץ. בפורים, ובמיוחד במשחק הפורים, פקעו זמנית הסדרים הרגילים של ההתנהגות החברתית גם בתחום יחסי המיגדר וההיררכיה הבין-מינית, ולפיכך נסבל בפורים היפוך המינים ואף הלבוש החוצה, גם אצל גברים וגם אצל נשים.⁸⁸ ואולם, מן המעט הידוע לנו על דפוסי החג ביישוב החדש

85 ראה מכתב 2318/1917, בפנקס המכונה 'הספר הכחול', ארכיון בית אהרונסון, מתוך תיק 'שרה בעבודת ניל'.

86 ש' אהרונסון לר' אהרונסון, שם, חטיבת שרה/1, 20.3.1916.

87 ראה: M. Bakhtin, 'Rabelais and His World', in: T. Eagleton, *Walter Benjamin or Towards a Revolutionary Criticism*, London 1981, pp. 144–160. עוד על הפונקציות השונות של הקרנבל, ראה: N.Z. Davis, *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford 1975; E. Le Roy Ladurie, *Carnival in Romans*, translated by M. Feeney, New York 1979.

88 על מסורת הפורים-שפיל, ופורים בכלל, ראה: I. Davidson, *Parody in Jewish Literature*, New

בארץ ישראל, לפני שנות העשרים, ניתן להניח שחג פורים איבד את היסוד הרדיקלי שבו. בניגוד לחגים אחרים, לא 'הומצא' פורים מחדש כתג לאומי-מקומי. זאת ועוד, העדויות הספורות על חג זה במושבות העלייה הראשונה אף מצביעות על ניסיונות להדיר נשים מן האירועים הפומביים שלו.⁸⁹

על רקע זה ניתן להבין את הפוטנציאל המהפכני-החדשני בהיפוך המינים התיאטרלי של שרה אהרונסון ופעילות ניל"י האחרות. הופעתן בבגדי הגברים מנהיגי המחתרת לא היתה רק התרסה כנגד תפיסות מיגדר קיימות, אלא אף אמירה פוליטית-לאומית. גם אם בפורים 1916 לא היו כל פעילויות המחתרת גליות לוועד המושבה, מוסדותיה ואנשיה, הרי הזיקה האקטיביסטית (והפרו-בריטית) של משפחת אהרונסון נודעה ברבים. יתרה מזאת, הפירוש החדש של נשיות לאומית אינו מצטמצם למישור התיאטרלי והוא חלק ממכלול פעולותיה של שרה אהרונסון ומביקורתה הנוקבת על אידיאולוגיית המיגדר המסורתית. אהרונסון הרבתה לבקר את ניסיונות עמיתיה למחתרת ליצור מיתוסים של נשיות אידיאלית, א-מינית ורוחנית, שהיא גם פסיבית. בתגובתה ליומני ליובה שניאורסון – שנכתבו אליה – היא מציינת, כי הוא, כאחרים, נטה לצייר כקדושה שאינה בשר ודם. היא מותחת ביקורת חריפה על הנטייה לייצג נשים כדמויות שמיימיות, וקושרת במישרין את מה שהיא רואה כפנטזיה גברית לניסיונות להגביל את פעילותה ואת התנסויותיה.⁹⁰

לא רק בפעילותה הפומבית ובכתביה, אלא גם בפעולתה האחרונה, והמודעת ביותר שלה – ניסיון ההתאבדות ב־5 באוקטובר 1917 שהסתיים במותה – קראה אהרונסון תיגר על גבולות המיגדר. יש להניח, כמובן, שאהרונסון שלחה יד בנפשה משום שחששה שלא תעמוד בעינויים בחקירתה. ואולם, בדיון על השיח על הלאום והמיגדר נודעת חשיבות פחותה למניע של התאבדות מאשר להתאבדות עצמה – כמודל נשי של אקטיביות וכנרטיב חדש לחלוטין של גבורה נשית.

עצם הניסיון להתאבד הופך את גבורתה של אהרונסון לקשה במיוחד להגדרה. נראה שניסיון זה גרם לכך שאהרונסון לא הפכה לאיקון לאומי. מקומה השולי בזיכרון המרטירי הלאומי בהשוואה לקורבנות-דם אחרים, כמו אנשי תל-חי, נובע כמובן מכך שהיא לא נמנתה עם המחנה הפוליטי-התרבותי שעתיד היה לקבוע את אמות המידה לקנוניזציה של גיבורי חברה ותרבות בארץ ישראל, שכן פעילי ניל"י לא היו חלק מתנועת הפועלים, וחברי ארגון ניל"י, ובמיוחד מנהיגיו, היו מתנגדיה המובהקים של תנועה זו. ואולם, הסבר פוליטי גרידא

York 1907; *Poetics Today*, CV (1994): *Purim and the Cultural Poetics of Judaism*, ובמיוחד: E. Horowitz, 'The Rite to be Reckless', *ibid.*, pp. 9–55. ראה גם: א' הורוביץ, "ונהפוך הוא": יהודים מול שונאיהם בחגיגות הפורים, ציון, נט (תשנ"ד), עמ' 169–129. על מנהגי שינוי הבגדים ראה במיוחד שם, עמ' 154–155.

89 לדוגמה בחגיגות פורים בסוף המאה הקודמת בפתח תקוה. זרח בארנט, למשל, מדווח על חזיון שבו לא השתתפו נשים (וספק אם השתתפו גם בתהלוכת פורים הראשונה המתועדת, מפתח תקוה ליהוד, בשנת 1885 או 1886). אני חבה תודה ליפה ברלוביץ, שהביאה לידיעתי פרטים אלה, והשווה גם: ר' ראב, התלם הראשון, תל אביב תשט"ז, ובמיוחד הפסקאות העוסקות בחיי התרבות בפתח-תקוה.

90 ש' אהרונסון לל' שניאורסון, אצל יערי-פולסקין (לעיל, הערה 28), עמ' 37.

להכללתם או להשכחתם של גיבורים בפנתיאון הלאומי הוא הסבר חלקי ובלתי מספק. הפרשנות הפוליטית למקומה השולי של שרה אהרונסון היא עיוורת למיגדר. תהליך ההנצחה של ניל"י, שהחל בשנות השלושים, התמקד דווקא בה, תוך התעלמות כמעט מוחלטת מן הגברים חברי המחתרת. ואולם, הקנוניזציה שלה היתה איטית למדי, בין היתר משום שזהותה לא נתייבשה עם דימויי מיגדר מסורתיים, ומשום שבחרה לאבד את עצמה לדעת. האיבוד לדעת, כמוות נשי אקטיבי, יוצר קושי מיוחד. מובן שבמסגרת הדתית היה מודל של איבוד לדעת, מוות על 'קידוש השם', ומודל כזה לא היה ספציפי למיגדר מסוים.⁹¹ זאת ועוד, במסורת היהודית היו דגמים של התאבדות של נשים, שניתן לפרשם כמודלים ומופתים להתנהגות נשית. יחד עם זאת, ברור למעלה מכל ספק שלאהרונסון לא היה כל מניע דתי להתאבדות ועולמה הרוחני היה חילוני. אף אין כל אפשרות למצוא קשר כלשהו בין המסורת למעשה שביצעה.

גם המודל העברי-התנכ"י של קורבן-דם נשי, מודל ש'הומצא' כפיקציה ספרותית ותיאטרלית בארץ ישראל, מותה של בת יפתח, לא שימש כדגם להתאבדותה. סיפור בת יפתח זכה לפופולריות בקרב בני הדור הצעיר, נכתב בכמה גרסאות ואף הוצג. הסיפור אף נתפרסם, בגרסתו של זרובבל חביב, בכתב העת 'ניצוצות', ביטאונה של אגודת 'פרחי-ציון' בראשון לציון להפצת השפה העברית בקרב בני הנוער. הסיפור בגרסתו של חביב נזכר בהתכתבויות אחדות.⁹² ואולם, התאבדות בת יפתח אינה מעשה של בחירה, אלא של ציוות. בת יפתח היא קורבן פסיבי של אב פטריארכלי במובהק, המבטיח קורבן תמורת ניצחון לאומי. ייתכן שניתן לראות בסיפורה מעין מקבילה נשית לסיפור העקידה. עם זאת, בניגוד לעקידה, 'עקידת' בת יפתח מתממשת. ואולם, התאבדותה של שרה אהרונסון חורגת מן הדגמים הזמינים, גם במסורת וגם בתרבות הארץ ישראלית. אף לא ניתן לפרשה כאופן של התנגדות פסיבית, במסגרת הקולוניאלית שבה לאישה שוליות כפולה, בשל היותה נתין קולוניאלי ובשל המיגדר שלה.⁹³

נהפוך הוא, גם עדי ראייה שחיעדו את האירועים שלאחר תפיסתה של אהרונסון, וגם

91 בכל טקסי הזיכרון לניל"י, מאוקטובר 1931 ועד תום מלחמת העולם השנייה, הודגש המיתוס של שרה אהרונסון ואילו עמיתיה הגברים הפכו שוליים לחלוטין. ראה: ארכיון בית אהרונסון, תיקי הנצחות. על מודלים זמינים של איבוד לדעת ראה בסיפורי התאבדות של נשים יהודיות המופיעים בספרות חז"ל (חנה ושבעת בניה), בגזרות תתנ"ץ (1096) ובסיפורי גזרות ת"ח-ת"ט. על גזרות ת"ח-ת"ט ראה: מאיר משעברעשין, צוק העתים, קרקוב תש"י (דפוס צילום: ירושלים תשמ"ב); נ"ב הנובר, יוון מצולה, ונציה תש"ג (דפוס צילום: ירושלים תשמ"ב). על פי הנרטיב נראה שהסיפורים הם ארכי-טיפוסים, וניתן אולי לפרשם, בנסיבות מסוימות, כמודלים של הרואים נשי. ברור שאין כל דרך להצביע על קשר טקסטואלי כלשהו בין מסורת התאבדות נשית-לאומית זו למעשה ההתאבדות של שרה אהרונסון. ואולם, יש להיות מודעים לקיום מסורת זו. אני אסירת תודה למשה רוסמן, שהביא לידיעתי את קיום הסיפורים.

92 ז' חביב, 'בת יפתח', ניצוצות, א (תרס"ט), עמ' 20. המילים המסיימות את הסיפור של חביב הן: 'בת יפתח, בת אביה!'

93 R. Sunder Rajan, *Real and Imagined Women. Gender, Culture and Postcolonialism*, London-New York 1993

מכתב ההתאבדות שלה, מצביעים על כיוון אחר. התנהגותה בזמן המאסר, ואף ניסיון ההתאבדות עצמו, עוצבו ויוצגו על ידה, ואף פורשו בעיני מי שנמצאו בקרבתה, כניגודם של סמלי הקורבן הלאומי והנשיות, שרווחו בחלקים של החברה הארץ ישראלית בזמן המלחמה. כפי שהראיתי למעלה, ההשוואה בין האומה הארמנית לאישה הארץ ישראלית היתה מקובלת דווקא בסביבתה האקטיביסטית של שרה אהרונסון, בקרב הגברים חברי ניל".⁹⁴ השוואה זו, כזכור, שמה דגש על הפסיביות שבקורבן הנשי, המשמש כמטפורה מכוונת לקורבן הלאומי. אהרונסון, לעומת זאת, ניתקה את הקשר בין הגורל הארמני להתנהגות הנשית. על פי עדות אחת לפחות אמרה: 'ואני לבדי, אישה חלשה, קמתי להגן על עמי לכל תעשו בו כאשר עשיתם בארמנים...'.⁹⁵ הרטוריקה של חולשה ועוצמה, המזהה נשיות עם חוסר אונים ובו בזמן עם עוצמה ואקטיביות, בולטת עוד יותר בפתק ההתאבדות. ואולם, בפעולתה האחרונה מזהה אהרונסון את עצמה כ'גיבור', ובכך 'מותחת' את גבולות המיגדר ומייחסת ליישוב תכונות שנחשבו נשיות במהותן, כמורך לב. היא אף מקפידה לציין בשמותיהן שתיים מן הנשים שהסגירו אותה לשלטונות העות'מניים: 'כגבורים הומתנו ולא הודינו... אין דבר אנחנו עמלנו ו[ה]כנו דרך טובה ואושר עבור העם ( ) (ו)הנו פרל ואדלה המנוולות... והנו... אני שאפתי לעמי ולהטבת עמי, ואם עמי נבזה יהי'.⁹⁴ הרושם שמותירות העדויות, כמו גם התבטאויותיה של אהרונסון, מתחזק לאור הפעולות הפיסיות שסביב מעשה ההתאבדות. מעשה זה, והמוות עצמו, נתרחושו אמנם בתחום הביתי, אבל היו פומביים ו'ציבוריים' (וניתן להצביע בהם אף על הבטים תיאטרוניים). שרה אהרונסון מתה בפני קהל צופים, בבית שבו הוחזקה, כאשר המושבה זכרון יעקב כולה עדה למותה.

מעשה ההתאבדות חורג אפוא מנרטיבים זמינים של מוות נשי לאומי, הן מסורתיים והן ארץ ישראלים 'חדשים'. זאת ועוד, הפומביות שבמוות מוסיפה לטשטוש גבולות המיגדר, טשטוש החלוקה בין הפרטי או הביתי לבין הציבורי וה'לאומי'. אהרונסון היתה חריג. ואולם פעילותה, כתיבתה, ויותר מכל המעשה האולטימטיבי שלה מבליטים, גם אם באורח קיצוני, מגמות כלליות בשיח על המיגדר בקרב האליטה הארץ ישראלית, וכן בהתנהגותם הפרטית והפומבית של נשים וגברים מאליטה זו. מגמה אחת היא העדר מונוליתיות והעדר הומוגניות של ה'ארץ' הישראלי או ה'עבר' (בלשונו של מאגנס על פיינברג). לא רק שארץ ישראלית נתפסה במונחים של מיגדר ומיניות, אלא גם ש'היהודי החדש' לא סיפק תשובה ניצחת לדימוי של היהודי הגלותי, ואף לא דימוי-ראי של יהודי זה, בניגוד להשקפה המקובלת לאחרונה בקרב חוקרי הגבריות והתרבות הלאומית היהודית (כמוסה או ברקוביץ). בפרפרזה על דברי ב'יאריק, אם 'לאומיות היתה מכשיר בחיפוש אחר גבריות', הרי שחיפוש זה, כפי שעולה בבירור מכתביהם של מייצגי הדור הארץ ישראלי הראשון, היה מיוסר ומאכזב.⁹⁵ לגבר הארץ ישראלי היו קווים משותפים עם היהודי ועם האישה. במילים אחרות: ה'עבר' היה ישות או קטגוריה בלתי קבועה ומובילית, שגבולותיה עמומים. בדומה לכך, אף 'האישה הארץ

94 ניל"י (לעיל, הערה 13), עמ' 312, 313.

95 D. Boyarin, *Heterosexuality and the Invention of the Jew*, Berkeley-Los Angeles-London 1997, p. 331

ישראלית' מעולם לא היתה ישות אחידה או דימוי קבוע. זאת ועוד, בשיח על מיגדר ולאומיות היה מקום ליותר מאשר דימוי אחד של נשיות. התפיסה המטרנליסטית, שגרסה כי האישה העבריינה החדשה היא אִם־האומה, התקיימה לצד – ולעתים אף בשולי – דימוי נייטרלי יותר, שטשטש תכונות שנתפסו כמהותיות לאישה וניתק אותה מן המודל הלאומי האימהי. שני המודלים האלה היו זמינים, לנשים ולגברים כאחד. ואולם, אם האליטה הגברית נזקקה לדימוי הראשון, כדי להסביר תמורות ביחסי המינים ותמורות כלליות יותר במצב היישוב, הרי נשים מאותה אליטה עיצבו מודל שונה – פעולות ותרבות גוף עם ביטויים פומביים ורווחיים. מגמה נוספת בשיח על מיגדר ולאומיות היא טשטוש הגבולות בין הפרטי לציבורי. אלה לא היו ספירות 'נפרדות' (כפי שהיו, למשל, בתרבות הבורגנית המערב־אירופית), אלא מעין רצף אחד, שבו הקהילה היתה המשך של הבית (ששינה, כפי שטענתי, את דימויו). הקושי שבהפרדה בין שני תחומים אלה בא לידי ביטוי בהתאבדותה של שרה אהרונסון. המחקר החדשני המתפתח של מיגדר בארץ ישראל ראוי שישים לב לניידות ולחיוניות של קטגוריה זו. בצד בחינת ההתנסות החומרית של נשים, ובחינת המעשים או הרטוריקה של תנועות פוליטיות ביחס לנשים, רצוי שיתמקד גם באופנים שבהם תפסו נשים וגברים את זהויותיהם וייצגו אותם. אף הגיעה העת שהיסטוריונים החוקרים את הזהות הארץ ישראלית ואת המיתוסים של ישראליות ושל צבריות יתנו את דעתם על ההבטים המיגדריים של זהות זו ויתייחסו למיגדר לא רק בבחינת נספח לעיסוק בזהות, אלא גם כמרכיב מרכזי בעיצובה ובניתוחה.